

TURCHİN VE NEFEDOV'UN SEKÜLER DÖNGÜLER PERSPEKTİFİNDEN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN YÜKSELİŞİ VE ÇÖZÜLÜŞÜ

THE RISE AND DISSOLUTION OF THE OTTOMAN EMPIRE FROM THE PERSPECTIVE OF TURCHIN AND NEFEDOV'S SECULAR CYCLES

Muhammet Ali YUNUS*

ÖZ

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş ve çözülüş süreçlerini Peter Turchin ve Sergey Nefedov'un "Seküler Döngüler" teorisi perspektifinden analiz etmektedir. Çalışma, imparatorluk tarihini doğrusal anlatılardan çıkararak sistemin içsel yapısal dinamiklerine odaklanan yeni bir dönemlendirme sunmayı amaçlar. Teorik vaka incelemesi yönteminin kullanıldığı makalede; nüfus baskısı, fiyat serileri, taşıma oranları ve bütçe verileri; "Asabiye" ve "Elit Aşırı Üretimi" kavramları üzerinden incelenmiştir. Tarihsel süreç 1300–1700 ve 1700–1922 arası iki ana döngüye ayrılmıştır. Analiz sonucunda, birinci döngünün (1300–1700) düşük elit rekabeti ve yüksek asabiye ile "Bütünleşme" evresini tamamladığı, ancak 16. yüzyıl sonundan itibaren demografik baskı ve elit enflasyonu ile "Kriz" fazına girdiği saptanmıştır. İkinci döngünün (1700–1922) ise klasik bir büyüme yerine, mali ve bürokratik elit uzlaşmasına dayalı "Sınırlı Bütünleşme" ile başladığı görülmüştür. 19. yüzyılda modernleşme reformlarının bizzat kendisinin yarattığı yeni elit grupları (mektepliler), sistem üzerindeki baskıyı artırarak yapıyı stagfasyondan sistemik bir çöküşe sürüklemiştir. İki döngü arasındaki temel farkın, elit aşırı üretiminin yönetilme kapasitesinde yattığı değerlendirilmektedir. İlk döngüde krizler şiddet yoluyla «budama» yaparak sistemi restore edebilirken; ikinci döngüde mali bağımlılık (Düyun-u Umumiye) ve elitler arası ideolojik parçalanma, sistemin yeniden dengeye gelmesini engellemiştir. Dış faktörlerin ve savaşların (I. Dünya Savaşı), mevcut yapısal kırılma noktalarını tetikleyen birer "çarpan" işlevi gördüğü tartışılmaktadır. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülüşü, dış şoklardan ziyade devletin kendi ürettiği elitleri yönetememesinin sonucu olarak ele alınmıştır. Çalışma, tarihsel değişimleri anlamada bu tür modellerin öngörücü gücünü vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Peter Turchin, Seküler Döngüler, Osmanlı İmparatorluğu, Asabiye, Elit Aşırı Üretimi*

* Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, SBE, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D., Hatay.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6431-789X> ♦ e-Mail: muhammetaliyunus@gmail.com

ABSTRACT

This study analyzes the Ottoman Empire's rise and dissolution using Peter Turchin and Sergey Nefedov's "Secular Cycles" theory. Moving beyond linear narratives, it proposes a new periodization focusing on internal structural dynamics. Utilizing a theoretical case study approach, variables like population pressure, price series, currency debasement rates, and budget data are examined through the concepts of "Asabiyya" and "Elite Overproduction." The historical process is divided into two main cycles: 1300–1700 and 1700–1922. Analysis reveals that the first cycle completed its "Integration" phase with low elite competition and high asabiyya, but entered a "Crisis" phase by the late 16th century due to demographic pressure and elite inflation. Conversely, the second cycle began with "Limited Integration" based on a fiscal-bureaucratic compromise. In the 19th century, new elite groups (mektepliler) created by modernization reforms amplified systemic pressure, driving the structure from stagflation to systemic collapse. The primary difference between the cycles lies in the capacity to manage elite overproduction. While the first cycle restored equilibrium via violent "pruning," external fiscal dependency (Ottoman Public Debt Administration) and ideological fragmentation prevented recovery in the second cycle. External wars functioned merely as "multipliers" triggering existing vulnerabilities. Ultimately, the empire's dissolution resulted from the state's inability to manage its self-generated elites, rather than external shocks. The study emphasizes the predictive power of such models in understanding historical transformations.

Keywords: *Secular Cycles, Ottoman Empire, Asabiyya, Elite Overproduction, Demographic-Structural Theory*

[see the EXTENDED ABSTRACT](#)

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun altı asrı aşan tarihi, uzun süredir tarih yazımının merkezinde yer almakla birlikte, bu süreci açıklamaya yönelik yaklaşımlar çoğu zaman belirli bir çerçeve arasında sıkışmıştır. Bir yanda kuruluşu istisnai koşullara ve liderlik başarısına bağlayan anlatılar, diğer yanda ise özellikle 17. yüzyıldan itibaren başlayan doğrusal bir “gerileme ve çöküş” anlatısı bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih yazımında uzun yıllar hâkim olan ve imparatorluğun 16. yüzyıl sonrasını kaçınılmaz bir kurumsal çöküş olarak okuyan gerileme paradigması, modern araştırmalar tarafından büyük ölçüde sorgulanmaktadır; zira Osmanlı devleti bu dönemde dağılmak yerine; artan savaş maliyetleri ve isyanlar karşısında elitleri sisteme dâhil etme ve pazarlık mekanizmalarını kullanarak otoritesini yeniden tesis ettiği esnek bir dönüşüm ve uyum süreci geçirmiştir (Barkey, 2018). Eski yaklaşımlar, esasında devletlerin uzun vadeli evrimini belirleyen yapısal ve demografik dinamikleri ikincil planda bırakmaktadır. Oysa büyük ölçekli tarihsel süreçleri anlamak için, yalnızca bireysel vakalara odaklanan açıklamalar yerine farklı imparatorlukları karşılaştırmalı biçimde analiz edebilen ve ortak örüntüler ortaya koyabilen teorik çerçevelere ihtiyaç vardır.

Bu doğrultuda bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki gerileme ve çöküş sürecini; İngiltere, Fransa ve Çin'i de eşzamanlı vuran Avrasya çapındaki darboğazları açıklayan Goldstone'un “Demografik-Yapısal Teori”sinden temellerini alan Peter Turchin ile Sergey Nefedov'un “Seküler Döngüler” modeliyle okumayı önermektedir. Bu noktada Turchin ve Nefedov tarafından Seküler Döngüler kitabında ele alınan seküler döngülerin sentetik teorisi yaklaşımı, tarihsel değişimi açıklama kapasitesi bakımından önemli bir katkı sunmayı amaçlar. Bu yaklaşımın temel önemi, yalnızca belirli bir devleti değil, farklı dönemlerdeki siyasi yapıları açıklamaya yönelik genel bir model önermesidir.

Turchin ve Nefedov, tarihsel süreçleri bireysel aktörlerin kararları ya da teknolojik sıçramalar üzerinden değil; nüfus baskısı, elitler arası rekabet, devlet maliyesi ve toplumsal dayanışma (asabiye) arasındaki etkileşimler üzerinden analiz eder. Bu teorik zeminde, başlığımızda yer alan “yükseliş” ve “çözülüş” kavramları teleolojik bir ömrü değil; nüfusun taşıma kapasitesi altında kaldığı, ekonomik genişlemenin sağlandığı bütünleştirici (integrative) faz ile nüfus baskısının, mali krizlerin ve “elit aşırı üretiminin” (elite overproduction) şiddetli bir siyasal rekabete dönüştüğü parçalanma (disintegrative) fazlarını içeren makro-tarihsel döngüleri temsil etmektedir. Bu çerçevede çözülme ve sistemin depresyona girmesi, nihai bir son değil; sistemin taşıma kapasitesini aşmasıyla ortaya çıkan ve zamanla yeniden denge arayan döngüsel bir sürecin parçasıdır. Bu nedenle seküler döngüler yaklaşımı, yalnızca geçmişi açıklamakla kalmaz; benzer yapısal koşulların gelecekte nasıl sonuçlar doğurabileceğine dair analitik bir öngörü imkânı da sunar.

Bu çalışmanın temel argümanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş ve çözülüşünün, kronolojik olaylar dizisi ya da “başarılı/başarısız yöneticiler” üzerinden değil, bu tür yapısal döngüler çerçevesinde daha tutarlı biçimde açıklanabileceğidir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu gibi altı yüzyılı aşan uzun ömürlü bir imparatorluğu tek bir döngüye indirgemek, geçirdiği dönüşümlerin derinliğini kavramakta yetersiz kalmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, Osmanlı İmparatorluğu tarihini tek bir seküler döngü içinde ele

almak yerine, iki ayrı fakat kısmen örtüşen döngü olarak kavramsallaştırmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin erken dönem genişleme ve bütünleşme süreci ile sonraki yüzyıllarda görülen kurumsal yeniden yapılanma, aynı döngünün devamı değil, farklı dinamiklere sahip iki ayrı evre olarak değerlendirilmelidir. Bununla beraber, söz konusu döngülerdeki fazların birbirleriyle kesişebileceği ve tarihsel gerçeklik bağlamında bu süreçleri birbirinden kesin çizgilerle ayırmanın yöntemsel açıdan güçlükler taşıyabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Çalışmanın yöntemi ise Turchin ve Nefedov'un teorik çerçevesini analitik bir araç olarak kullanarak Osmanlı Devleti'nin tarihine uygulamaya dayanmaktadır. Bu doğrultuda ilk aşamada, Osmanlı Devleti'nin birinci ve ikinci seküler döngüleri ayrı ayrı ele alınmakta; her bir döngü içinde bütünleşme, stagflasyon, kriz ve depresyon fazları tarihsel veriler ışığında analiz edilmektedir. Bu analizde, İnalçık'ın Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi, toprak ve vergi düzenine ilişkin yapısal çözümlenmeleri, Pamuk'un parasal ve fiyat serileri, Barkey'in isyanlar ve devlet kapasitesi üzerine çalışmaları ve diğer temel Osmanlı İmparatorluğu'nun literatürü referans alınmaktadır. Bununla beraber çalışmada temel dayanaklar olarak fiyat serileri, bütçe açıkları, taşıma oranları ve statü talep eden kadrolarındaki sayısal değişimler gibi somut verilere de yer verilmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin geçmişini anlamak için değil; genel olarak devletlerin yükseliş ve çözülüş dinamiklerini kavramak için ileriye dönük de bir analitik mercektir. Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, öncelikle teorik çerçeve ortaya konulmakta; ardından birinci ve ikinci döngülerin evreleri sırasıyla incelenmektedir. Çalışma, her iki döngünün birlikte ele alındığı genel bir değerlendirme ve sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

2. Teorik Çerçeve: Teorinin Doğuşu ve Analiz Ediliş Biçimi

Peter Turchin ve Sergey A. Nefedov (2009), tarım toplumlarının uzun vadeli yükseliş ve çöküş dinamiklerini açıklamak için Seküler Döngülerin Sentetik Teorisi adını verdikleri bir çerçeve kullanmışlardır (s. 6). Makro-tarihsel süreçleri ve büyük tarım toplumlarının krizlerini açıklamak için tarihsel sosyoloji literatüründe uzun süre iki ana akım hâkim olmuştur. Bunlardan ilki, uzun vadeli ekonomik değişimleri salt nüfus artışı ile gıda arzı arasındaki dengeye bağlayan, Postan (1966) ve Le Roy Ladurie (1976) gibi tarihçilerin savunduğu Yeni-Malthusçu demografik modeldir. Ancak bu model, nüfus artışını her şeyin tek belirleyicisi (demografik determinizm) olarak gördüğü için şiddetli eleştirilere uğramıştır. Buna karşılık Brenner'ın başını çektiği Marksist tarihçiler, Avrupa'da birbirine benzer demografik eğilimlerin farklı coğrafyalarda tamamen zıt ekonomik ve sosyal sonuçlar doğurduğunu ampirik olarak kanıtlamışlardır. Brenner'a göre, krizlerin temel dinamiği sadece nüfusla değil, «tarımsal sınıf yapıları» ve elitlerin köylüden artı-değer çekme (sömürü) mekanizmalarıyla açıklanmak zorundadır (Brenner, 1985).

Bu iki farklı paradigmanın eksikliklerini aşan en önemli teorik sentez, modelin oluşumundaki son katman olan Goldstone'un "Demografik-Yapısal Teorisi" ile gerçekleşmiştir. Goldstone'un teorisi, erken modern dönemdeki büyük tarım imparatorluklarının çöküşünü sadece sınıfsal çatışmalarla değil, sürekli nüfus artışının

tarım ekonomileri ve katı kurumlar üzerinde yarattığı ekolojik ve yapısal baskılarla açıklamaktadır (Goldstone, 1991). Goldstone'a göre, artan nüfus kalıcı bir fiyat enflasyonuna yol açarken, sabit oranlara dayalı vergi sistemleri artan askerî ve idari devlet harcamalarını karşılayamaz hâle gelmekte ve bu durum devleti kaçınılmaz bir mali krize sürüklemektedir (Goldstone, 1991; Turchin & Nefedov, 2009).

Eşzamanlı olarak, demografik büyüme elit pozisyonları için rekabeti artırarak elitler arası hizipleşmeyi şiddetlendirmekte; hızla büyüyen genç nüfus ve düşen reel ücretler ise halk arasındaki kitlesel seferberlik (isyan) potansiyelini tepe noktasına taşımaktadır (Goldstone, 1991). Devletin mali sıkıntısı, elitlerin sisteme yabancılaşması ve yüksek halk isyanı potansiyelinin bu yıkıcı keşişimi, en nihayetinde merkezî otoritenin tamamen çökmesiyle sonuçlanmaktadır (Goldstone, 1991). Tüm bu literatürel birikimin sonucunda Turchin ve Nefedov, hem Malthusçu demografik baskıları hem de Marksist sınıf ve güç ilişkilerini bir potada eriterek kendi sentetik teorilerini inşa etmişler ve tarihsel vakaları bu dinamik sistemik bakışla analiz etmişlerdir (Turchin & Nefedov, 2009, s. 4-6).

2.2. Temel Teorik Çerçeve ve Uygulama Alanı

Bu teorik çerçeve, temel olarak nüfusunun büyük çoğunluğunun tarımla uğraştığı büyük ölçekli tarım toplumlarına, devletlere ve imparatorluklara uygulanmak üzere kurgulanmıştır (Turchin & Nefedov, 2009, s. 5). Model, tarihsel süreçlerin karmaşık dinamiklerini yönlendiren dört temel içsel değişkenin birbiriyle olan dinamik etkileşim döngülerine odaklanmaktadır. Bu kritik etmenler; *ekolojik taşıma kapasitesine oranla nüfus sayıları, elitlerin nüfus sayıları ile lüks tüketim düzeylerini barındıran sosyal yapı, devletin vergi toplama kapasitesi ile ölçülen devletin gücü ve son olarak sistemin isyan, iç savaş veya otorite kaybı gibi şoklarını gösteren sosyo-politik istikrarsızlıktır* (Turchin & Nefedov, 2009, s. 29-30).

2.3. Seküler Döngünün Aşamaları

Büyük tarım toplumları, genellikle iki ila üç yüzyıl süren, Bütünleştirici ve Çözücü olmak üzere birbirine zıt iki ana eğilime ayrılan seküler döngüler yaşarlar (Turchin & Nefedov, 2009, s. 19-20). Bütünleştirici eğilim; güçlü ve merkezi bir devlet, birleşmiş elitler ve iç istikrar ile tanımlanan genel bir büyüme periyodudur. Bu eğilimin ilk aşaması olan büyüme evresinin başlangıcında nüfus, çevrenin taşıma kapasitesinin çok altındadır ve kişi başına düşen kaynaklar bol olduğu için nüfus hızla büyür; gıda fiyatları düşüktür ve halkın reel ücretleri yüksektir (Turchin & Nefedov, 2009, s. 20).

Büyüme evresini takip eden stagflasyon evresinde ise nüfus yoğunluğu tarımsal taşıma kapasitesinin mutlak sınırlarına dayanır ve büyüme hızı yavaşlar. Aşırı nüfus baskısı ve işgücü fazlalığı, sıradan halkın reel ücretlerini hızla düşürürken, gıda fiyatlarında ve toprak kiralalarında ciddi bir enflasyona yol açar (Turchin & Nefedov, 2009, s. 20). Halk yoksullaşırken bu durum toprak sahibi elitler için muazzam bir altın çağ yaratır ve artan gelirler elitlerin aşırı üremesine, tüketim beklentilerinin fırlamasına neden olarak elit havuzunu şişirir (Turchin & Nefedov, 2009, s. 10-11). Aynı dönemde,

artan nüfusla birlikte büyüyen orduların ve bürokrasinin devasa maliyeti, düşen tarımsal verimlilik nedeniyle yetersiz kalan gelirlerle birleşerek devleti yapısal bir mali krize doğru sürükler (Turchin & Nefedov, 2009, s. 13-14).

Çözücü eğilim ise devletin merkezi gücünün zayıfladığı, elitlerin kendi içlerinde fraksiyonlara bölündüğü ve iç savaşların yaşandığı adem-i merkeziyetçi bir süreçtir. Stagflasyondan krize geçiş genellikle salgın hastalıklar, aşırı kıtlık veya devletin çöküşü gibi ani şoklarla belirginleşir (Turchin & Nefedov, 2009, s. 20). Kriz evresinde devlet iflas eder, bürokrasinin ve ordunun kontrolünü tamamen kaybeder. Kaynakları azalan ve sayıları şişmiş olan elitler devleti ele geçirmek için hizipleşerek isyanlara kalkışır; sürekli savaşların kırsalda yarattığı korku manzarası üretimi çökertir ve savaşan orduların yaydığı salgın hastalıklar nüfusta katastrofik bir çöküş yaratır (Turchin & Nefedov, 2009, s. 14-16). Demografik daralmaya rağmen krizin hemen sonlanmaması, elit adayları sayısının halen yüksek seyretmesinden kaynaklanmaktadır.

Kriz evresinden sonra gelen depresyon evresi ise aralıklı sükunet dönemleriyle kesintiye uğrayan şiddetli ve endemik iç savaşlarla tanımlanır. Ancak savaşlar, siyasi tasfiyeler ve zorunlu statü kayıpları sonucunda elit nüfus kademeli olarak fiziksel biçimde budandığında sistemin dengesi yeniden kurulur ve yeni bir bütünleştirici döngünün tohumları atılır (Turchin & Nefedov, 2009, s. 17).

2.4. Teori İçin Kullanılan Materyaller ve Teorinin Sınırlılıkları

Turchin ve Nefedov (2009), teorinin öngörülerini test edebilmek ve tarihsel süreçleri analiz edebilmek için çok çeşitli birincil ve ikincil veri kaynaklarını içeren bir ampirik yaklaşım kullanırlar (s. 29). Araştırmanın ideali, temel değişkenlerin düzenli aralıklarla kaydedildiği zaman serisi (time-series) verileridir. Nicel verilerin eksik veya düzensiz olduğu durumlarda ise teoriyi test etmek için dolaylı bilgi sağlayan vekil değişkenlere başvurulmaktadır (Turchin & Nefedov, 2009, s. 30). Bununla birlikte, bu makro-teorinin Osmanlı İmparatorluğu'na uyarlanmasında tam da bu tür ampirik sınırlılıklara azami dikkat gösterilmelidir. Nitekim Pamuk'un eleştirdiği üzere, Goldstone'un modelini Osmanlı Devleti'ne uygularken dayandığı 17. yüzyılın ikinci yarısında nüfusun ve reel ücretlerin sürekli düştüğüne dair iddiaları, güvenilir arşiv kanıtlarından ve ampirik zaman serilerinden bütünüyle yoksundur (Pamuk, 2000, s. 116). Dolayısıyla, Osmanlı Devleti gibi nicel verilerin süreklilik arz etmediği vakalarda, modelin kavramsal araçlarını mutlak doğrular olarak değil, dikkatle test edilmesi gereken birer metodolojik kılavuz olarak okumak gerekmektedir.

Nitekim Turchin'in makro-tarihsel döngüler teorisi ve yapısal-demografik modeli literatürde güçlü bir zemin bulsa da, yalnızca ampirik veri eksikliğiyle değil, çeşitli metodolojik ve kuramsal yönlerden de eleştirilere tabi tutulmuştur. İlk olarak, modelin döngü sürelerini sabit varsaymasına karşın, imparatorlukların bütünleşme evrelerinin tarihsel süreç içinde ve her döngünün kendi ekseninde düzenli olarak kısaldığı, dolayısıyla makro-tarihsel dinamiklerin giderek daha hızlı bir zaman ölçeğinde gerçekleştiği savunulmaktadır (Sirag, 2012). İkinci olarak, teorinin odağının büyük oranda içsel demografik süreçlerle sınırlı kalması bir "içe dönüklük" sorunu yaratmakta; bu durum,

sistemin devletler arası dış savaşları ve uluslararası hiyerarşilerin nasıl kurulduğunu açıklamasını zorlaştırmaktadır (Thompson, 2011). Son olarak, modelin tarihi şekillendiren birincil motor olarak yalnızca nüfus ve kaynak dengesine odaklanması, en az demografik unsurlar kadar kurucu bir role sahip olan teknolojik inovasyon gibi yapısal değişkenleri arka plana itmesi (Thompson, 2011) ve esnek tarihsel verileri zaman zaman tekdüze bir matematiksel formüle uymaya zorlaması (Sirag, 2012) yönüyle eleştirilmektedir.

Bununla beraber bizzat Turchin ve Nefedov da, demografik-yapısal mekanizmaların tarihsel akışı belirlemede kritik olduğuna inansalar da, modelin deterministik veya kusursuz bir matematiksel saat gibi işlemediğini belirterek çeşitli sınırlılıklar ortaya koyarlar (Turchin & Nefedov, 2009, s. 21). Toplumsal sistemler, doğrusal olmayan içsel geri bildirim döngüleri ve eşik tepkileri barındırdığı için, kendi dinamikleri tamamen kaotik ve tahmin edilemez sapmalar yaratabilmektedir (Turchin & Nefedov, 2009, s. 21-22). Bireylerin özgür iradeleri veya karizmatik liderlerin tarihsel sahnede aldıkları kararlar, makro ölçekte dalgalanmalara neden olan rastlantısal bozulmalar oluşturur (Turchin & Nefedov, 2009, s. 22). Ayrıca, çözülme aşamaları aralıksız bir iç savaş halinde geçmez; savaşı bizzat deneyimleyen ve yorulan nesil barış molaları verir, ancak çatışmanın yıkıcılığını bilmeyen yeni nesil büyüdüğünde savaş yeniden başlar. Bu psikolojik mekanizma kırk ila altmış yıllık kısa babalar ve oğullar döngüleri yaratarak uzun vadeli çöküş trendinin yapısını karmaşıklaştırır (Turchin & Nefedov, 2009, s. 27-28).

Tüm bunlara ek olarak, teorinin modeli içsel güçleri anlatsa da, bir sistemin gidişatı bağımsız dışsal faktörlerle de derinden değişebilir. İklim dalgalanmaları, veba gibi dışarıdan gelen ani kıtalararası salgınlar, jeopolitik çevredeki güçlü komşular ve tarımsal verimliliği değiştiren teknolojik evrimler seküler döngünün boyunu uzatabilir, kısaltabilir veya krizin şiddetini tamamen değiştirebilir (Turchin & Nefedov, 2009, s. 28-29). Son olarak belirtilmelidir ki, toplumlar kapalı birer deney tüpü değildir ve kliyodinamik sistemler çoğu zaman bu tür kaotik sapmalara son derece açıktır. Küçük Buzul Çağı gibi iklim dalgalanmaları, salgın hastalıklar veya jeopolitik şoklar, demografik-yapısal döngülerin süresini ve krizin şiddetini kökünden değiştirebilen hayati dışsal çarpanlardır (Turchin, 2003). Dolayısıyla, modeli Osmanlı Devleti'ne uyarlarken, içsel geri bildirim mekanizmaları ile bu dış şokların karşılıklı etkileşimi bütünüyle hesaba katılmalıdır. Bu tür jeopolitik ve ekolojik dış şoklar, demografik-yapısal modelin işleyişini etkileyen en önemli sınırlılıklar olarak çerçevenin içerisinde yer alır.

3. Osmanlı Devleti'nin İki Seküler Döngüsü (1300-1700)

3.1. Birinci Seküler Döngü: Bütünleşme Evresi (1300-1550)

Osmanlı Devleti'nin erken dönem gelişimi, Turchin ve Nefedov'un seküler döngüler teorisi çerçevesinde "Bütünleşme Evresi" olarak ele alınacaktır (Turchin & Nefedov, 2009). Bu evre, düşük nüfus baskısı, sınırlı elit rekabeti, yüksek devlet kapasitesi ve düşük sosyo-politik istikrarsızlık ile tanımlanır (Turchin & Nefedov, 2009, s. 20). Turchin'e göre imparatorlukların kuruluş aşaması yüksek kolektif eylem kapasitesi ve toplumsal dayanışma ile tanımlanır ; bu durum İbn Haldun'dan ödünç alınan "asabiye"

kavramıyla açıklanır (Turchin, 2006). Osmanlı Devlet'i örneğinde meta-etnik fay hattı, gaza mefküresi, istimalet politikası ve klasik toprak düzeni bu yüksek asabiyeği üreten temel mekanizmalar olarak işlev görmektedir.

Osmanlı Devleti'nin bir uç beyliği olarak farklı bir medeniyetle sınırdan konumlanması, Turchin'in vurguladığı meta-etnik fay hattı dinamiğiyle örtüşmektedir (Turchin, 2006). Turchin imparatorlukların genellikle bu tür meta-etnik fay hatlarında ortaya çıktığını söyler. Zira bu tür bölgeler yoğun etkileşim ve çatışma yoluyla yüksek kolektif mobilizasyon üretir. 14. yüzyıl başlarında Söğüt ve çevresi, zayıflayan Bizans ile Türkmen-İslam unsurlarının kesiştiği bir alan olarak bu yapıya karşılık gelmektedir. Kafadar'ın "iki cihan arası" kavramsallaştırması da bu bölgenin yalnızca askeri değil, aynı zamanda kimlik ve ittifakların yeniden üretildiği bir geçiş sahası olduğunu gösterir (Dündar, 2019).

Bu sınır konumu aynı zamanda sürekli gaza imkânı yaratarak kolektif mobilizasyonu kurumsallaştırmıştır. Gaza, heterojen toplulukları ortak bir hedef etrafında birleştiren bir askeri-politik mekanizma olarak işlev görür (Dündar, 2019). Howard (2017), bu ideolojinin bozkır savaşı geleneği ile İslami evrenselliği birleştirerek mobilizasyonu artırdığını belirtir. Bu çerçevede Osmanlı beyliği, gaza faaliyetleri sayesinde hem maddi hem de sembolik kazanç arayan gruplar için cazip bir merkez haline gelmiş ve Anadolu'daki insan kaynağını bünyesine çekmiş ve bu şekilde kolektif eylem kapasitesini artırdığı söylenebilir (İnalçık, 2003, s. 26). Genişleme süreci yalnızca gaza ile değil, istimalet politikası ile de dengelenmiştir. Fethedilen bölgelerde eşrafın sisteme entegrasyonu iç gerilimleri azaltarak sosyo-politik istikrarı korumuştur (İnalçık, 2004, s. 54). İnalçık'ın belirttiği üzere Müslüman gaziler ile Bizanslı akritai arasındaki etkileşimler bu entegrasyonun somut göstergesidir (İnalçık, 2003, s. 13). Bu bağlamda gaza genişlemeyi sağlayan itici güç, istimaletin ise sistem içi istikrarı koruyan düzenleyici mekanizma olarak çalıştığı söylenebilir.

Ekonomik ve sosyal yapı açısından bakıldığında, Turchin'e göre bütünleşme evresi düşük elit rekabeti ve yüksek sosyal uyum ile tanımlanmaktadır (Turchin & Nefedov, 2009, s. 20). Osmanlı İmparatorluğu'nda çift-hane sistemi, üretimi küçük aile işletmeleri üzerinden organize ederek hem sürekliliği sağlamış hem de büyük toprak sahipliğini sınırlamıştır (İnalçık, 2004, s. 188–190). Bu yapı, servet yoğunlaşmasını engelleyerek elit aşırı üretimi riskini azaltmış ve geniş köylü tabanının sistem içinde kalmasını sağlamıştır. Devlet kapasitesi ise tımar sistemi üzerinden güçlendirilmiştir. Tarımsal artı ürünün doğrudan askeri ve idari yapıya aktarılması merkezi otoritenin gücünü artırırken, tımar sahiplerinin rotasyona tabi tutulması taşrada kalıcı güç odaklarını sınırlamıştır (Barkey, 1997, s. 36). Buna ek olarak kul ve devşirme sistemi, elit üretimini merkezi kontrol altında tutarak elit rekabetini sınırladığı ve sadakati padişaha bağlamıştır (Kunt, 1983). Bu mekanizmalar, modelde kritik bir risk olan elit aşırı üretiminin erken dönemde ortaya çıkmasını engellediği veya çatışmalar olsa da sistemin bunu kolaylıkla aşabildiğini göstermiştir. Özellikle kardeş katli gibi uygulamaların varlığı ile devletin hükümdarlarla kan bağı olan aristokrasinin üretimini engellenmesinin elit aşırı üretimini sınırladığı ve elit içi çatışmaları azalttığı söylenebilir.

Bununla birlikte, erken dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun tarımsal ve sosyo-e-

ekonomik yapısının tamamen homojen ve pürüzsüz ilerlediğini iddia etmek eksik bir okuma olacaktır. Moutafchieva'ya göre, bazı serbest mülkiyet biçimleri imparatorluk içinde adeta «feodal bir toprak sahibi aristokrasinin» temellerini oluşturmuştur (Moutafchieva, 1988, aktaran Özel, 1999). Dahası, bu serbest mülk ve vakıf arazilerindeki emek organizasyonu her zaman klasik reaya (köylü) statüsüyle sınırlı kalmamıştır; toprak sahipleri devlet kontrolünün tamamen dışında kalarak kendi mülklerinde köle emeğini tarımsal üretimde kullanabilmiş ve bu üretici gücü kendi çıkarları doğrultusunda istismar edebilmişlerdir (Moutafchieva, 1988, aktaran Özel, 1999). Bu heterojen yapı, bazı ailelerin zenginleşme ve geniş topraklara sahip olma eğilimi içinde olduklarını; dolayısıyla bütünleşme süreci içinde dahi elit rekabetinin ve statü arayışının belli ölçüde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Ne var ki devlet, bu tür yerel güç ve servet yoğunlaşmalarına karşı müsadere (el koyma) usulü gibi pratiklerle sert müdahalelerde bulunarak elit aşırı üretimini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde merkezkaç/feodalleşen unsurların tasfiye edilmesine yönelik radikal merkezleşme adımları olmuştur. Fatih Sultan Mehmet özellikle Anadolu'daki yerel aristokrasinin, köklü ailelerin ve derviş zümrelerinin elinde bulunan serbest mülk ve vakıf arazilerini mirî (devlet) arazisine dönüştürerek bu yerel güç odaklarının ekonomik ve siyasî nüfuzunu kırmayı hedeflemiştir. Tarih yazımında Beldiceanu ve Cvetkova gibi araştırmacılar, bu girişimi Osmanlı Devleti'nin feodal sistemindeki adem-i merkezîyetçi eğilimleri yok etmeye yönelik bir “toprak reformu” olarak adlandırmışlardır (Özel, 1999).

Nitekim bu eleştirel görüşler, erken dönem tarımsal yapısının kendi içinde esneklikler ve alternatif üretim ilişkileri barındıran kompleks bir yapı olduğunu ortaya koysa da; seküler döngüler teorisinin makro analizinde, devlet sisteminin genel karakteristiğini ve bütünleşme dinamiğini belirleyen ana unsur olarak çift-hane anlatısı merkeze alınmaya devam edilmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin erken dönem yapısı, Turchin'in bütünleşme evresi için öngördüğü değişkenlerin dengeli biçimde işlediği bir sistem sunmaktadır. Nüfus baskısının düşük, elit rekabetinin sınırlı olduğu, devlet kapasitesinin yüksek ve sosyo-politik istikrarsızlığın minimal olduğu bu dönemde yüksek asabiye sistemin temel denge unsuru olarak ortaya çıkmaktadır (Turchin & Nefedov, 2009, s. 20). 1402 Ankara Savaşı sonrasında yaşanan Fetret Devri'ne ve şehzadeler arasındaki iktidar mücadelesine rağmen devletin dağılması, bu yapısal dengenin ve yüksek asabiye sistemin dayanaklılığını artırdığını göstermektedir.

3.2. Çözülme Evresi: Stagflasyon, Kriz Ve Depresyon Fazları (1550–1700)

İmparatorlukların “Bütünleşme Evresi”nin yarattığı altın çağ, Turchin'in makro-tarihsel döngüler teorisi gereği, zamanla kendi çözülme sürecinin zeminini hazırlayan bir “Stagflasyon” evresine kapı aralar. Turchin ve Nefedov (2009, s. 21), bir toplumun demografik büyümesinin taşıma kapasitesini aşmasıyla birlikte sistemin şiddetli bir “Çözülme” krizine gireceğini öne sürer. Çözülme aşamasında yer alan stagflasyon, kriz ve depresyon aşamaları ayrı ayrı başlıklar altında ele alınmışsa da Turchin'e göre bu süreçler genellikle birbiriyle kesişebilmekte veya birbiriyle örtüşebilmektedir.

3.2.1. Stagflasyon

Bu dönem, Turchin'in yapısal-demografik modelinde tanımlanan dört temel değişken: Nüfusun ekolojik taşıma kapasitesi üzerindeki baskısı, elit sayısı ve tüketim düzeyi, devletin mali kapasitesi ve sosyo-politik istikrarsızlık çerçevesinde değerlendirilebilir. Fiyat Devrimi'nin Osmanlı Devleti'nin topraklarındaki etkileri, para arzındaki genişleme üzerinden enflasyonu artırarak reel ücretleri düşürmüş ve kitlelerin yaşam standartlarını aşındırmıştır. 1585-1586 tağşişiyle akçenin gümüş içeriğinin yaklaşık %44 oranında azaltılması (Pamuk, 2000, s. 135)¹ ve ardından fiyatların hızla yükselip reel ücretlerin gerilemesi nüfusun geçim kaynakları üzerindeki baskının arttığını göstermektedir. Zira bu süreçten en çok orta düzey toprak sahipleri yararlanmıştı (Pamuk, 2000, s. 129).

Bu baskı yalnızca parasal değil, aynı zamanda üretim temellidir. Ekilen alanların genişleme hızının nüfus artışının gerisinde kalması, köylü başına düşen toprağın daralmasına yol açmıştır. Küçük Buzul Çağı'na bağlı iklim dalgalanmalarının tarımsal üretimi olumsuz etkilemesi ve 1590'larda yoğunlaşan kuraklık ile kıtlık koşulları, üretim kapasitesini daha da sınırlamıştır (Barkey, 1997, s. 247). Bununla beraber Celali İsyancıları ve "Büyük Kaçgun" olarak bilinen kitlesel yer değiştirme süreci, köylülerin üretimden çekilmesine neden olmuş; bu da hem tarımsal üretimi hem de vergi tabanını daraltmıştır (İnalçık, 2004; Barkey, 1997, s. 75).² Bu gelişme, nüfus ile kaynaklar arasındaki dengenin bozulduğunu ve sistemin taşıma kapasitesini aştığını açık biçimde göstermektedir.

Devletin mali kapasitesi bu koşullar altında ciddi biçimde aşınmıştır. Öncelikle 1585-1586 tağşişiyle akçenin gümüş içeriğinin yaklaşık yarıya düşürülmesi, enflasyonu hızlandırırken sabit gelirli asker ve bürokratların reel gelirlerini düşürmüş ve sadakat ilişkilerini zayıflatmıştır (Pamuk, 2000, s. 135). Ardından 1597-1598 yıllarında yaklaşık 600 milyon akçeye ulaşan bütçe açığı (İnalçık, 2004, s. 142), gelir-gider dengesinin bozulduğunu ve devletin vergi toplama kapasitesinin sınırlarına ulaştığını göstermektedir.³ Bu baskı altında cizyenin beş ila altı kat artırılması ve avâriz vergilerinin kalıcı hale getirilmesi (İnalçık, 2004, s. 60), mali krizin toplumsal tabana aktarılması anlamına gelmektedir.⁴ Ancak üretim daralması ve nüfusun yer değiştirmesi, bu vergi artışlarının etkinliğini sınırlayarak devletin mali gücünü daha da zayıflatmıştır.

Bu süreçte elit yapısında da belirgin bir dönüşüm gözlemlenmektedir. Ancak Osmanlı Devleti örneğinde elit yapısı soylu sınıflar olarak ele alınmamaktadır. Bu elitler sınıfsal konumlarını devlete borçlu olan kapıkulları, ulema, devletin askeri ve bürokratik

1 Akçenin değer kaybını görmek için eklerdeki bk. Tablo: 1 Gümüş Akçe ve Altın Sultani/Şerifi Verileri (1584-1683)

2 Şehirlerde azalan nüfusu vergi yükümlüsü sayısındaki düşüş üzerinden incelemek için bk. Tablo: 2 Vergi yükümlüsü rakamlarına dayalı toplam nüfus tahminleri: Şebinkarahisar ve Kocaeli

3 Devletin zaman içindeki gelir/gider farkını incelemek için bk. Tablo: 3 Osmanlı Devleti bütçe açıkları, 1523-1608 (bin akçe)

4 Yıllar içinde artan cizye vergilerini görmek için bk. Tablo:4 Cizye (baş vergisi) ve avâriz (kürekcî vergisi) tarifelerindeki artış (akçe olarak)

sınıfları içinde statü ve ayrıcalık elde etmek için sisteme uyum göstermeye veya sistemle mücadele etmeye çalışan kesimler olarak düşünülebilir. Bu bağlamda on altıncı yüzyılın sonları ile on yedinci yüzyılın başlarında köylülerin statülerini yükseltmeleri için üç temel yolları bulunmaktaydı. Köylüler; dini okullara, yerel güç odaklarının maiyetine veya Osmanlı İmparatorluğu ordusuna katılabiliirdi. Birinci yolda, hemen bir makam ve başarı getirmeyen dini bir eğitim alırlardı. Diğer iki yolda ise silah kuşanırlar ve en azından geçici bir yukarı doğru hareketlilikle sonuçlanabilecek yeni bir zanaatın yollarını öğrenirlerdi. Ancak ister dini ister askeri olsun, her iki yol da dağılma potansiyeline sahipti. Ve bu gerçekleştiğinde; haydutluk ve soygun, öğrencilerin ve paralı askerlerin tercih ettiği tepki haline gelirdi (Barkey, 1997, s. 156).

Bütünleşme döneminde, öncelikle, devletin büyük ve hızlı toprak genişlemesi ve Tımar sisteminde yaşanan daralma, sınırlı kaynaklar üzerinde rekabeti artırmış; dağıtım süreçlerinde ise rüşvet ve iltimasın yaygınlaşması işleyişi zayıflatmıştır (İnalçık, 2003, s. 52; Barkey, 1997, s. 67–68). Aynı zamanda askeri statüye erişim yollarının genişlemesi ve yeniçeri sayısındaki artış (Tezcan, 2010, s. 205), askeri bürokratik elit sayısının büyüdüğünü göstermektedir.⁵ Söz konusu genişleme, elitlerin gelir ve statü taleplerini artırarak sistem üzerindeki baskıyı yoğunlaştırmıştır. Ulemanın kontrolündeki para vakıflarının işlettiği kredi mekanizması, borçların geri ödenememesi sonucu mülksüzleşmeyi tetikleyerek servetin belirli kurumsal yapılarda yoğunlaşmasına neden olmuştur (Pamuk, 2000, s. 81; Faroqhi, 2006, s. 618). Bu durum, elitler ile üretici kesimler arasındaki ekonomik mesafeyi açmıştır. Bu durum, elit tüketimi ile halkın yaşam koşulları arasındaki farkın büyüdüğünü ve elitlerin üretici kesimlerden daha çok kaynak çekmeye başlaması olarak yorumlanabilir. Bu durumu somutlaştıran vakalardan biri olarak 1636-1651 yılları arasındaki verilere göre, askeri sınıfın en zengin %20'lik dilimi, toplam servetin %81,1'ini kontrol ederken; en fakir %20'lik dilim toplam servetin yalnızca %0,6'sına sahiptir (Tezcan, 2010, s. 204). Diğer yandan köylülerin terk ettiği toprakların askeri elitler (özellikle yeniçeriler) ve eşraf tarafından ele geçirilmesi kısmen büyük çiftliklere veya otlaklara dönüştürülmesi, bağımsız üreticiler üzerinde ciddi bir mülksüzleştirme baskısı yaratmıştır.(Faroqhi, 2006, s. 2006). Bu durum, Turchin'in "Matthew etkisi" olarak tanımladığı servet yoğunlaşması olarak tanımlanabilir.

Bu üç dinamik, nüfus baskısı, elit genişlemesi ve mali zayıflama, birlikte sosyo-politik istikrarsızlık üretmektedir. Üretimden çekilen köylüler, artan vergi yükü ve geçim sıkıntısı nedeniyle sistem dışına itilmiş; bu durum taşrada kontrol kaybını beraberinde getirmiştir. Özellikle Celali İsyanları, "Büyük Kaçgun" gibi kitlesel hareketler ve taşradaki çözülme, Turchin'in modelinde vurgulanan istikrarsızlık göstergeleriyle uyumludur. Devletin hem mali hem de idari kapasitesinin zayıflaması, bu tür şoklara karşı direncini azaltmıştır. Sonuç olarak bu dönem; nüfusun taşıma kapasitesi üzerindeki baskısının arttığı, elit sayısı ve taleplerinin genişlediği, devletin mali kapasitesinin zayıfladığı ve sosyo-politik istikrarsızlık belirtilerinin ortaya çıktığı bir yapısal gerilim evresidir.

5 Artan kapıkulu üyesi sayısını görmek için bk. Tablo 5: Çeşitli Tarihlerde Kapıkulu Örgütündekilerin Sayıları

3.2.2. Kriz Fazı

Turchin ve Nefedov'ın modelinde kriz fazı, stagflasyon sürecinde biriken yapısal gerilimlerin açık çatışmalara dönüştüğü aşamayı ifade eder (Turchin & Nefedov, 2009, s. 21). Osmanlı İmparatorluğu örneğinde bu aşama, nüfus artışının ekolojik taşıma kapasitesini zorlamasıyla başlar. Tarımsal üretimdeki daralma ve köylü başına düşen toprağın azalması, sistemin maddi temelini aşındırırken, aynı anda genişleyen bütçe açıklarının da devlet maliyesi üzerinde sürdürülemez bir baskı yarattığı söylenebilir (İnalçık, 2004, s. 142). Böylece sistem, hem vergi üretme kapasitesinde daralma hem de artan elit tüketimi arasında sıkışmıştır.

Bu yapısal sıkışmanın en belirgin sonucu, elit aşırı üretiminin açık çatışmaya dönüşmesidir. İki farklı dönemde gerçekleşen Celâli hareketleri bu bağlamda yalnızca ekonomik bir isyan değil, sisteme dahil olamayan veya sistem dışına itilen grupların oluşturduğu heterojen bir karşı-elit koalisyonu (Barkey, 1997) olarak yorumlanabilir. Özellikle elit adayları olarak nitelenebilecek eski sipahiler, sekbanlar, medrese öğrencileri ve yerel güç odaklarının aynı hareket içinde birleşmesi, statü rekabetinin yoğunlaştığını ve mevcut elit yapısının bu talebi absorbe edemediğini göstermektedir. Bu durum, Turchin'in modelinde öngörülen elitler arası rekabetin şiddetli çatışmalara evrilmesiyle doğrudan örtüşmektedir. Bununla beraber isyancıların on binlerce silahlı aktörü toplayabilmesi köylülerin de bu isyana katıldığını gösteren bir dinamik olarak yorumlanabilir. Bu, köylülerin sosyo-ekonomik durumlarını anlamaya yönelik bir vekil değişken olarak okunabilir. Bununla beraber Celâli liderlerinin on binlerce silahlı aktör mobilize edebilmesi, devletin zorlayıcı kapasitesinin ciddi biçimde aşındığını göstermektedir (İnalçık, 2003 s.56). Karayazıcı ve Abaza Mehmed Paşa gibi figürlerin büyük güçler toplayabilmesi, devletin şiddet tekeli üzerindeki kontrolünü kaybettiğine işaret eder. 17. yüzyılın devamında da ilk Celâli ayaklanması döngüsünde İngiliz elçisi,1607'de İstanbul'dan, "*Görebildiğim kadarıyla Türk imparatorluğu büyük bir çöküşte, yıkıldı yıkılacak*", diye yazıyordu. Sonuç olarak 17. yüzyılda da, özellikle de savaş zamanlarında, buna benzer kargaşalar çıkmaya devam etmiştir (İnalçık, 2003, s.56).

Bu durum, Turchin'in modelinde kriz dönemindeki yaygın iç çatışma dinamikleriyle uyumludur. Bu durum, hem ekonomik eşitsizliği artırmış hem de elitlerin kaynaklar üzerindeki kontrolünü yoğunlaştırarak Turchin'in "Matthew etkisi"ne karşılık gelen bir servet yoğunlaşması üretmiştir. Demografik veriler krizin derinliğini teyit etmektedir. 17. yüzyıl ortalarında bazı şehirlerde vergi nüfusunun yarıya düşmesi ve avâriz hanelerinin ciddi biçimde azalması, sistemin uzun süreli bir daralma sürecine girdiğini göstermektedir (Faroqhi, 2006, s. 569). Bu dönemde mültecileri yeniden eski ikametgahlarına iskan etmek için yapılan tüm resmi girişimlere karşın, birçok Anadolu kent ve kasabası 17. Yüzyıl ortalarında ciddi bir sosyo-ekonomik buhranla karşı karşıya kalmış ve 1570 ve 1580'ler ile karşılaştırıldığında, Kayseri ve Amasya vergi ödeyen nüfusunun hemen hemen yarısını yitirmiş, Samsun müstahkem bir köy konumuna inmişti. Bu, Turchin ve Nefedov'un tanımladığı korku manzarası kavramı ile tanımlanabilecek bir vakayı sunmaktadır. Sonuç olarak kriz fazı, nüfus baskısı, elit aşırı üretimi, mali kapasite kaybı ve artan sosyo-politik istikrarsızlığın birleşerek sistemi açık çatışma dinamiklerine sürüklediği bir aşama olarak ortaya çıkmaktadır.

3.2.3. Depresyon Fazı

Turchin'in modelinde depresyon fazı, kriz sırasında zirveye ulaşan nüfus ve elit baskısının sert bir "budama" süreciyle dengelendiği aşamadır (Turchin & Nefedov, 2009, s. 21). Osmanlı İmparatorluğu örneğinde bu süreç, hem demografik hem de siyasal düzeyde yoğun bir tasfiye dönemi olarak ele alınır.

Bu bağlamda Kuyucu Murad Paşa'nın yürüttüğü askeri operasyonlar, yalnızca isyan bastırma değil, sistemdeki fazla aktörlerin fiziksel olarak ortadan kaldırılması işlevi görmüştür. İsyancıların katledilmesi, statü talep eden karşı kadro fazlalığının zor yoluyla tasfiye edildiğini ve devletin dengeyi yeniden kurmak için yüksek düzeyde şiddete başvurduğunu göstermektedir (Barkey, 1997, s. 153, 217). Bu durum, Turchin'in elit sayısının depresyon aşamasında budanması olarak tanımladığı dinamiğin Osmanlı İmparatorluğu bağlamındaki bir karşılığıdır.

Ancak depresyon fazı yalnızca çevresel ve demografik bir düzeltme değildir; aynı zamanda elit yapısının yeniden şekillendiği bir siyasal kriz dönemidir. 17. yüzyıl boyunca padişahların tahttan indirilmesi, elitler arası mücadelenin merkezde de yoğunlaştığını göstermektedir. Fâtihten Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim gibi güçlü sultanlar yenîçerileri etkili olarak denetleyebilmiş olsalar da Sultan ve vezirler, yetkelerini ellerinde tutabilmek için yenîçerilere hoş görünmek zorunda idiler (İnalçık, 2003, s. 69; Tezcan, 2010, s. 171). Bunun ötesinde askerî sınıf ile ulemanın ittifak kurarak padişahları tasfiye edebilmesi, hanedanın kontrol kapasitesinin daha da zayıfladığını ortaya koyar. Bu durum, Turchin'in modelindeki sosyo-politik istikrarsızlık değişkeninin depresyon fazında da tamamen ortadan kalkmadığını, aksine farklı bir düzlemde devam ettiğini göstermektedir. Taşrada fiziksel tasfiye yoluyla azaltılan elit rekabeti, merkezde iktidar mücadeleleri biçiminde sürmüştür.

Sonuç olarak depresyon fazı, Osmanlı İmparatorluğu sisteminde nüfus baskısının azalması, statü ve kaynak talep eden karşı kadro fazlalığının şiddet yoluyla tasfiye edilmesi ve devlet kapasitesinin kısmen yeniden toparlanmasıyla tanımlanır. Ancak bu yeniden denge, klasik yapının restorasyonu anlamına gelmemiştir. Aksine ortaya çıkan düzen, daha parçalı, daha esnek ve farklı elit grupları arasında güç paylaşımına dayanan yeni bir yapıya işaret etmektedir (Tezcan, 2010, s. 10). Bu nedenle depresyon fazı, yalnızca bir çöküş değil, aynı zamanda yapısal dönüşümün kurucu aşaması olarak değerlendirilmelidir.

4. İkinci Seküler Döngü(1700- 1922)

4.1. Sınırlı Bütünleşme Evresi (1700-1800)

Turchin'in modelinde bütünleşme fazı, genellikle nüfus artışı, üretim genişlemesi ve yüksek kolektif dayanışma ile tanımlanır (Turchin & Nefedov, 2009, s. 20–21). Ancak Osmanlı İmparatorluğu örneğinde 17. yüzyıl krizi sonrasında ortaya çıkan yapı, bu klasik demografik genişleme modelinden belirgin biçimde sapmaktadır. 18. yüzyılda nüfusun genel olarak durağan ya da gerileyen bir seyir izlemesi, bu evrenin farklı bir dinamikle işlediğini göstermektedir. 1800 civarında toplam nüfusun 25–32 milyon aralığında olması

ve Anadolu, Suriye ve Irak gibi bölgelerde gerileme gözlenmesi, sistemin demografik genişleme üretmediğini ortaya koyar (McGowan, 2006, s. 769).

Bu durumun arkasında yatan temel etkenlerden biri, ekolojik ve epidemik baskıların devam etmesidir. 18. yüzyıl boyunca veba ve kolera salgınlarının yarattığı yüksek mortalite, nüfusun taşıma kapasitesi üzerindeki baskısını azaltmakla birlikte, aynı zamanda üretim kapasitesinin toparlanmasını da sınırlamıştır. İstanbul'da 1719 ve 1770 salgınlarında yaklaşık 150.000 kişinin ölmesi ve 1786'da nüfusun üçte birinin kaybedilmesi, bu demografik daralmanın boyutunu açıkça ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Halep ve Bağdat gibi merkezlerde nüfusun üçte ikisinin kaybedilmesi, sistemin genişleme değil daralma koşullarında işlediğini göstermektedir (McGowan, 2006, s. 774-5).

Bu çerçevede nüfus-kaynak dengesi açısından bakıldığında, kriz fazında aşılış olan taşıma kapasitesi baskısının bu dönemde kısmen hafiflemesinin beklenmesi gerektiği söylenebilir. Zira Malthusçu modele göre nüfusun azaldığı dönemlerde kaynakların bollaşması ve toplumun yeniden büyüme evresine geçmesi beklenirken, yapısal engeller toplumun “kısır bir dengede” takılıp kalmasına neden olabilir. Özellikle elitlerin toplumdaki aşırı artı değer çekmeye devam etmesi toparlanmanın gecikmesine neden olabilir ve halkın tepkisizliği bu kısır denge durumunu devam ettirebilir. Zira bu dönemde devletin yeni vergi toplama sistemi üzerinden farklı elit grupları sisteme dahil ederek kurumsallaştığı görülmektedir.

Tezcan'ın ortaya koyduğu üzere, 17. yüzyıl sonrasında siyasal alanın daha geniş toplumsal kesimlere açılması, elit rekabetinin sistem içine çekilmesini sağlamıştır. Kapıkulu elitinin tekelindeki yapı, yeniçeri-esnaf grupları, taşra ayanları, tüccarlar ve mali aktörlerin katılımıyla genişlemiş (Tezcan, 2010, s. 196- 225); böylece elit sayısı artmaya devam ederken bu artış artık doğrudan çatışma üretmemiştir

Bu gelişme, Turchin'in modelinde kritik bir değişkene karşılık gelir: elit rekabetinin şiddeti. Önceki döngünün kriz fazında bu rekabet Celâli isyanları gibi açık çatışmalar üretirken, 18. yüzyılda aynı rekabet kurumsal mekanizmalar aracılığıyla yumuşatılmıştır. Malikâne sistemi bu dönüşümün merkezinde yer alır. Vergi gelirlerinin “kayd-ı hayat” esasına göre devredilmesi, elitlerin devletle uzun vadeli çıkar birliği kurmasını sağlamış ve kısa vadeli rekabeti sınırlamıştır. Bu yapı aynı zamanda devletin mali kapasitesini stabilize ederek gelir akışını öngörülebilir hale getirmiştir (McGowan, 2006, s. 837).

Devletin mali kapasitesi açısından bakıldığında, bu dönemde önceki krize kıyasla belirgin bir toparlanma gözlemlenir. Özellikle bu dönemde devletin gelir gider çetelesine bakıldığında görece bir denge yakalandığı görülmektedir.⁶ İltizam ve malikâne düzeni, vergi toplama kapasitesini nakit temelli bir yapıya dönüştürmüş ve mali esnekliği artırmıştır (Tezcan, 2010). Şevket Pamuk'un fiyat serileri, 18. yüzyıl başlarından 1780'lere kadar süren görece fiyat istikrarının bu parasal yeniden yapılanma ile bağlantılı olduğunu göstermektedir (Pamuk, 2000, s. 159). Özetle on sekizinci yüzyıl, 1780'lere kadar mali istikrarla birleşen görece bir ticari ve ekonomik genişleme dönemiydi.

6 Bütçedeki gider ve gelir arasındaki göreceli düzelmeyi görmek için bk. Tablo 6: Osmanlı Devleti resmi rakamlarına göre İmparatorluğun gelir ve harcamaları

Sosyo-politik istikrar açısından ise bu dönem, açık iç savaşların azalmasıyla önceki kriz fazından ayrılır. Ancak bu istikrar, sistem genelinde homojen değildir. Kırsal alanlarda savaşlar, göçler ve aşiret hareketleri devam etmiş; özellikle 1768–1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Balkanlar'da kitlesel nüfus hareketleri yaşanmıştır (McGowan, 2006, s. 774-5). Bu durum, istikrarın daha çok elitler arası düzeyde üretildiğini, toplumsal tabana eşit biçimde yayılmadığını göstermektedir. Bununla beraber bu dönemde yine ayan isyanlarının olduğu söylenebilir ancak bu isyanların devletin kapasitesine ciddi bir tehdit oluşturduğu söylenemez. Bu durum, Turchin'in bütünleşme fazı için kritik olan “düşük iç rekabet” koşullarının kısmen yeniden tesis edildiğine işaret eder.

Bu çerçevede ikinci seküler döngünün bütünleşme evresi, asabiye'nin üretim biçiminin değişmesiyle tanımlanabilir. İlk döngüde askeri genişleme ve gaza üzerinden üretilen kolektif dayanışma, bu dönemde yerini mali ve kurumsal ağlara dayalı bir bütünleşmeye bırakmıştır. Tezcan'ın örümcek ağı modeli, gücün tek merkezde yoğunlaşmak yerine farklı elit odakları arasında dağıldığını göstererek bu dönüşümü açıklamaktadır (Tezcan, 2010).

Sonuç olarak bu evre, klasik anlamda bir büyüme ve genişleme dönemi değil; nüfus daralmasına rağmen elit rekabetinin kurumsal olarak azaltıldığı, devletin mali kapasitesinin yeniden dengelendiği ve sınırlı bir sosyo-politik istikrarın üretildiği bir zayıf bütünleşme aşamasıdır. Bu nedenle 18. yüzyıl Osmanlısı, önceki kriz döngüsünün devamı değil, farklı değişkenler altında işleyen yeni ve daha kırılabilir bir seküler döngünün başlangıcı olarak değerlendirilmektedir (Turchin & Nefedov, 2009). Zira bu dönemde devletin yönetim sistemi birçok değişime maruz kalmış, elit yapısı değişmiş ve daha parasal bir ekonomiye geçilmiştir.

4.2. İkinci Döngünün Çözülme Evresi

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu tarihi, Turchin'in seküler döngüler modelinde tanımlanan çözülme evresinin klasik bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu süreç, geleneksel tarih yazımında öne çıkan askeri mağlubiyetlerin ötesinde; demografik baskıların, mali çözülmenin ve özellikle “elit aşırı üretimi”nin yer aldığı çok katmanlı bir yapısal krize işaret eder.

4.2.1 Stagflasyon Fazı

Turchin'in modelinde stagflasyon fazı, nüfus baskısının ekonomik kapasiteyi zorladığı, buna eşlik eden elit aşırı üretiminin ise sistem içi rekabeti keskinleştirdiği bir geçiş evresine karşılık gelir. Osmanlı İmparatorluğu örneğinde bu süreç, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren belirginleşen mali çözülme, kurumsal aşınma ve elit yapısındaki parçalanma üzerinden izlenebilir. Uzun süren savaşların yarattığı mali yük, merkezi otoriteyi taşra üzerindeki doğrudan denetimini gevşetmeye zorlamış; bu durum Abou-El-Haj'ın “sivil oligarşi” olarak tanımladığı, merkezin farklı güç odakları arasında denge kuran bir aktöre dönüştüğü yapıyı ortaya çıkarmıştır (2005, s. 44).

Bu bağlamda malikâne sistemi etrafında güçlenen ayanlar, yalnızca yerel idari aktörler değil, aynı zamanda mali ve askeri kapasiteyi fiilen kontrol eden yarı-özerk

elitler haline gelmiştir. Vergi yükünün halka dağıtımı (tevzi) ayanların kontrolüne geçtikçe, bu aktörler vergi yükünü eşitsiz biçimde dağıtarak köylüleri sistematik biçimde borçlandırmış ve yerel düzeyde bağımlılık ilişkileri üretmiştir. Kadıların desteği veya işbirliğiyle bu pratiklerin meşrulaştırılması, ayanların fiili dokunulmazlık kazanmasına ve taşra üzerindeki otoritelerini pekiştirmesine yol açmıştır.

Öte yandan, sistemin mali temelleri de ciddi biçimde aşınmıştır. Ulema sınıfının vakıf mekanizması üzerinden kamu arazilerini fiilen özel servetlere dönüştürmesi, devletin vergi tabanını daraltan yapısal bir sürece işaret eder. 19. yüzyıl başlarına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu arazilerinin yarısı ila üçte ikisinin vergi dışı aile vakıflarına dönüşmesi, mali yapının ne ölçüde çözüldüğünü açıkça göstermektedir (McGowan, 2006, s. 836). Bu durum, Turchin'in ve Nefedov'un modelinde vurgulanan elit aşırı üretimi ve elitlerin halkın ürettiği artı-değere daha çok el koyması sonucu halkın tepesi ağırlaşan bu toplumun yükünü taşıyamaması olarak çerçevelenebilir.

Bununla beraber parasal düzeydeki gelişmeler de bu tabloyu tamamlar. Özellikle 19. yüzyılın başında hızlanan taşış politikaları, mali krizin derinliğini ortaya koymaktadır. 1828–1832 arasında kuruşun gümüş içeriğinin 2.32 gramdan 0.53 grama düşürülmesi, yaklaşık %79'luk bir değer kaybına işaret eder⁷ (Pamuk, 2000, s. 196). Bu ölçekte bir parasal aşınma, yalnızca enflasyonu tetiklemeyle kalmamış; aynı zamanda devletin maaş ödemeleri, askerî harcamalar ve vergi tahsilatı üzerindeki reel kapasitesini ciddi biçimde zayıflatmıştır.

Sonuç olarak bu evre, yalnızca “henüz krize dönüşmemiş” bir durgunluk momenti olarak tanımlanamaz; aksine, kriz dinamiklerinin fiilen ortaya çıkmaya başladığı, ancak henüz imparatorluk genelinde tam ölçekli bir çözülmeye dönüşmediği bir ara safhaya işaret eder. Mali tabanın daralması, parasal istikrarsızlık, taşrada güçlenen yarı-özerk elitler ve kurumsal aşınma, Osmanlı Devlet sisteminin yeniden bir kriz fazına sürüklendiğini açıkça göstermektedir. Ancak bu süreç lineer değildir; Turchin'in de vurguladığı üzere fazlar birbirinden keskin sınırlarla ayrılmaz, aksine önemli ölçüde örtüşür ve iç içe geçer. Bununla beraber elitler arasındaki rekabet artık yalnızca sistem içinde değil, sistemin sınırlarını zorlayan isyanlar ve bölgesel kopuşlar üzerinden de ifade edilmektedir.

4.2.2. Kriz Fazı:

Nitekim 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında bu örtüşme somut biçimde gözlemlenmektedir. Bir yandan stagflasyon fazına özgü yapısal gerilimler (elit aşırı üretimi, mali çözülme, parasal aşınma) derinleşirken; diğer yandan bu gerilimler yer yer açık çatışmalara dönüşmüştür. Taşrada güçlenen ayanların merkeze karşı zaman zaman isyan etmesi, bu sürecin en açık göstergelerinden biridir. 1808 tarihli Sened-i İttifak, bu çatışmanın kurumsal bir uzlaşmaya dönüştürülme girişimi olarak okunabilir: merkez, ayanları tasfiye edemediği için onları tanımak ve sisteme dahil etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, elitler arası rekabetin artık açık bir siyasal pazarlık düzeyine taşındığını göstermektedir.

7 Yıllar içinde akçenin içeriğinden gümüş miktarını görmek için bk. Tablo 7: 1469-1914 arası akçedeki gümüş miktarı; gıda fiyatlarının yükselişini görmek için bk. Tablo: 8 gıda fiyatlarının 1469-1865 yılları arasındaki Osmanlı şehirlerindeki değişimi

Benzer şekilde, imparatorluğun farklı bölgelerinde ortaya çıkan isyanlar ve ayrılıkçı hareketler de bu krizin boyutunu gözler önüne serer. Başka bir ifadeyle Balkanlar'da başlayan bağımsızlık hareketleri ve yerel güç odaklarının merkezden kopma eğilimleri, sistemin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal bütünlüğünün de aşınmakta olduğunu ortaya koyar. Özellikle Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, taşra kökenli bir elitin merkezî otoriteye karşı doğrudan askerî meydan okuması şeklinde ortaya çıkmış ve Osmanlı ordusunun büyük yenilgiler almasına yol açmıştır. Bu kriz, yalnızca bir isyan değil, aynı zamanda imparatorluk içindeki elit rekabetinin uluslararası müdahaleyi gerektirecek ölçüde derinleştiğini göstermektedir (İnalçık, 2004).

Toplumsal düzeyde ise bu dönemde yaygın ve süreklilik arz eden huzursuzluklar gözlemlenmektedir. Quataert'in ortaya koyduğu üzere, 19. yüzyıl boyunca taşrada asayişsizlik kronik bir hal almış ve farklı biçimlerde isyan dalgaları ortaya çıkmıştır (Quataert, 2006, s. 992). Tanzimat reformlarına karşı gelişen yerel direnişler, merkezi otoritenin taşrada tam anlamıyla kabul görmediğini göstermiştir. Tam bu noktada, Kırılı'nın 1840'lar Balkanları (Vranje ayaklanması) üzerine yaptığı analizler, tabandan gelen bu isyan dalgalarının ve elit-halk çatışmasının demografik-yapısal dinamiklerini kusursuz biçimde somutlaştırmaktadır. Kırılı'ya göre Tanzimat Fermanı'nın can güvenliği, adil vergi ve iltizamın kaldırılması gibi vaatleri, reayaya taşradaki ayanların tahakkümüne karşı merkezi devleti göreve çağırabilmek için yeni bir "müzakere ve itiraz dili" sağlamıştır (Kırılı, 2015, s. 31-32). Ancak merkez, kendi taşra bürokratları ve ayanları üzerinde tam bir denetim kuramamış; Vranje mutasarrıfı Hüseyin Paşa örneğinde görüldüğü gibi, ayanların köylü üzerindeki angarya ve aşırı vergi sömürsü en uç noktalarda devam etmiştir (Kırılı, 2015, s. 13-14).

Merkezi idarenin bu sömürüye müdahale edememesinin ardında, Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa da dahil olmak üzere pek çok üst düzey İstanbul bürokratinin bizzat müsadere edilmiş ayan çiftliklerinin sahibi veya mültezimi olması yatmaktadır (Kırılı, 2015, s. 24). Merkezdeki bürokratların taşradaki mülkiyet çıkarları ile ayanların çıkarlarının bu şekilde örtüşmesi, şikayet (arzuhal) mekanizmalarını tıkamış ve halkın yasal yollardan adalet arayışını sonuçsuz bırakarak devletin reform vaatlerini boşa çıkarmıştır. Sonuç olarak, Kırılı'nın da vurguladığı üzere, 1841 Niş ve onu izleyen 1844 Vranje ayaklanmaları geleneksel tarih yazımının iddia ettiği gibi basit "milliyetçi uyanışlar" olmaktan ziyade; devletin mali/idari zaafı, elit sömürsü ve halkın sefaletinin yıkıcı kesişiminden doğan makro-tarihsel köylü isyanlarıdır (Kırılı, 2015, s. 24). Bu durum, modeldeki "kitle mobilizasyon potansiyelinin" elit baskısı ve tıkanan yasal kanallar sebebiyle nasıl şiddetli bir alt-sınıf ayaklanmasına dönüştüğünü ve sistemin siyasal bütünlüğünü aşındırdığına işaret etmektedir. Bunu izleyen dönemde etnik ve dini çatışmalar daha da şiddetlenmiştir (Quataert, 2006). Ancak Kırılı'nın da analizlerinden yola çıkarak yereldeki karşı elit grupların statü arayışı bağlamında imparatorluk içindeki farklı etnik ve dini sosyolojileri Fransız Devrimi'nin sağladığı söylemsel çatı altında kendi taleplerini meşrulaştırmak için kullandıkları öne sürülebilir.

Ekonomik düzlemde "Kılıç ve Kese" (Müslüman bürokrasi ile gayrimüslim finans çevreleri) arasındaki etnik ve sınıfsal kopuş elit içi rekabeti körüklerken, devasa

boyutlara ulaşan bürokratik yapının mali kapasiteyle desteklenememesi ve Düyun-u Umumiye ile mali egemenliğin yitirilmesi yapısal tıkanmayı kurumsallaştırmıştır. Devlet artık elitlere rant dağıtamayarak bu kesimlerin sadakatini yitirme noktasına gelmiştir. Başka bir ifadeyle bu durum yalnızca mali egemenliğin kaybı anlamına gelmemiş; aynı zamanda devletin kendi iç krizlerine müdahale kapasitesini de ciddi biçimde sınırlamıştır. Sürekli savaş hali, nüfus kayıpları ve büyük ölçekli göç hareketleriyle birleştiğinde, ekonomik ve demografik yapı üzerinde kalıcı bir tahribat yaratmıştır (Quataert, 2006).

Bu süreçte devlet, sarsılan toplumsal bütünlüğü (asabiye) Osmanlılık ve İslamcılık gibi ideolojilerle yeniden kurmaya çalışmıştır. Ancak bu çaba, elitler arasında İslamcılık, Osmanlılık ve Türkçülük gibi akımlar üzerinden derin bir ideolojik kutuplaşma üretmiştir. Bununla beraber devlet, iç güvenliği sağlamak amacıyla geniş bir hafife ağı kurarak kontrolü artırmaya çalışmış; ancak bu durum devlet ile toplum arasındaki mesafeyi daha da açmıştır (Howard, 2017, s. 280).

Bu aşamada devlet, hem toplumsal tabanla hem de elitlerle ilişkisini sürdüremez hale gelmiş; siyasal düzen, süreklilik arz eden bir meşruiyet ve otorite bunalımı içine girmiştir. Zira devleti kurtarmak amacıyla hayata geçirilen merkezîyetçi reformların bizzat kendisinin sistemi istikrarsızlaştırdığı paradoksal bir süreç yaşanmıştır. Özellikle 19. yüzyıldaki “Yeni Düzen”in merkezileşmeci politikalarının; yeniçeriler, ulema ve ayanlar gibi geleneksel elitleri yok etmesi sistemin temelini oluşturan sosyopolitik uzlaşmanın dağılmasına yol açmıştır (Tezcan, 2010, s. 240). En nihayetinde, rejimin bekasını korumak için modern okullarda (Mülkiye, Harbiye, Tıbbiye) yetiştirilen öğrencilerin, rejim karşıtı birer karşı-elite (Jön Türkler/İttihatçılar) dönüşmesi, sistemi içten yıkan ve yeni bir seküler döngü başlatan temel dinamik haline gelmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu’nda kriz fazı, tekil bir kırılma anından ziyade; meşruiyet bunalımı, askeri çözüme, elitler arası tasfiye mücadeleleri, etnik ve sınıfsal çatışmalar ile yaygın toplumsal huzursuzlukların üst üste binmesiyle oluşan bütüncül bir çözüme sürecidir. Bu aşamada ekonomik daralma, toplumun tepesinin ağır hale gelmesi, etnik-dini-ideolojik-ekonomik ve statü arayışı düzeylerinde elit içi rekabetin çok boyutlu olması ve özellikle Osmanlı Devleti’nin daha önce müktesebatında yer almayan yeni bir elit kategorisinin oluşumu sonucu ortaya çıkan çok merkezli çatışma ortamı ve dış etkenler, sistemi depresyon fazına taşıyan temel dinamik haline gelmiştir.

4.2.3. Depresyon Fazı

Osmanlı İmparatorluğu’nda depresyon fazı, önceki aşamada biriken siyasal, toplumsal ve ekonomik krizlerin açık bir çöküş sürecine dönüşmesiyle tanımlanır. Bu dönem, yalnızca iç çatışmaların yoğunlaşmasıyla değil; aynı zamanda büyük ölçekli dış savaşların, demografik yıkımın ve uluslararası müdahalelerin sistemi geri dönülmez biçimde çözmesiyle şekillenmiştir. Bu sürecin başlangıcı, 1908 Devrimi ile ortaya çıkan yeni siyasal düzenin istikrar üretememesiyle doğrudan ilişkilidir. Devrim sonrasında elitler arası mücadele sona ermemiş; aksine 1909’daki karşı-devrim girişimi ve devamındaki siyasal tasfiyelerle daha da sertleşmiştir (Howard, 2017).

Bu siyasal kırılma, kısa sürede geniş çaplı askeri ve demografik felaketlerle

birleşmiştir. 1911–1913 arasındaki savaşlar sonucunda imparatorluğun en gelişmiş tarım ve vergi bölgelerinin kaybedilmesi, ekonomik kapasiteyi doğrudan zayıflatmıştır (Quataert, 2006). Bunu izleyen Birinci Dünya Savaşı ise yalnızca bir askeri çatışma değil, imparatorluğun zaten aşınmış olan yapısını hızla çözen bir yıkım süreci olmuştur. Zaten Osmanlı Devleti'nin 1800–1918 arasındaki dönemin yaklaşık yarısında savaş halinde bulunması, nüfusun ve üretim kapasitesinin uzun vadede sürdürülemez biçimde aşınmasına yol açmıştır (Quataert, 2006, s. 903).

Bu dönemde yaşanan demografik çöküş, depresyon fazının en belirgin göstergelerinden biridir. Savaşlar, salgın hastalıklar ve kitlesel göçler, nüfus yapısını dramatik biçimde değiştirmiştir. Aynı zamanda savaş ve kıtlık koşulları, sivil nüfusun da ağır kayıplar vermesine neden olmuş. Bu durum devletin hem vergi tabanını hem de askeri insan kaynağını zayıflattığı söylenebilir. İşçi hareketleri, devletin ekonomik ve idari kapasitesini doğrudan zorlayan bir unsur haline gelmiş ve bu dalga yaklaşık altı yıl boyunca etkisini sürdürmüştür. Aynı dönemde devletin göçebe ve heterodoks toplulukları kontrol altına almak için uyguladığı politikalar da taşrada sürekli çatışma üretmiştir (Quataert, 2006, s. 890-913; Deringil, 2002).

Bu noktada Birinci Dünya Savaşı özel bir rol oynar. Turchin ve Nefedov'un modeline göre dış savaşlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün tek başına nedeni değildir; ancak mevcut yapısal kırılma hızlandırıcı ve geri dönüşsüz hale getiren bir çarpan etkisi yaratmıştır. Bu anlamda savaş, içsel çözülmenin üzerine gelen son ve belirleyici darbe işlevi görmüştür. Bununla birlikte, bu aşama aynı zamanda Turchin'in modelinin sınırlılıklarının da en açık biçimde görüldüğü noktadır. Zira model ağırlıklı olarak içsel demografik ve elit dinamiklerine odaklanırken; Osmanlı İmparatorluğu örneğinde uluslararası finansal bağımlılık, büyük güçlerin müdahaleleri ve küresel savaş gibi dışsal etkenler, çöküş sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bununla birlikte sürecin nihai sonucu, dışsal bir fetihten ziyade, devletin kendi iç aktörleri tarafından tasfiye edilmesi olmuştur. Nitekim imparatorluğun siyasal yapısı, büyük ölçüde kendi içinden çıkan askeri ve bürokratik elitler tarafından dönüştürülmüş ve sona erdirilmiştir. Bu durum, çöküşün yalnızca dış baskılarla değil, içsel çözülmenin ulaştığı son aşamayla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak depresyon fazı, Osmanlı İmparatorluğu'nda iç savaş benzeri siyasal çatışmaların, büyük ölçekli dış savaşların, demografik yıkımın ve mali bağımlılığın birleşerek sistemi sürdürülemez hale getirdiği bir çöküş evresidir. Bu süreç, imparatorluğun sonunu hazırlamakla kalmamış; aynı zamanda yeni bir siyasal düzenin, eski yapıyı tasfiye eden yerel elitler tarafından kurulmasının önünü açmıştır.

5. Genel Değerlendirme: İki Seküler Döngünün Karşılaştırmalı Analizi

Osmanlı İmparatorluğu'nun iki seküler döngüsü, Turchin ve Nefedov'un yapısal-demografik modelinin dört temel değişkeni, nüfus baskısı, elit dinamikleri, devlet kapasitesi ve sosyo-politik istikrarsızlık, üzerinden karşılaştırıldığında, yüzeysel bir benzerlikten çok, bir asimetri ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte iki döngü ayrımının analitik bir araç olduğu, tarihsel gerçekliğin ise çok daha geçirgen ve örtüşen süreçler içerdi-

ği özellikle vurgulanmalıdır. Nitekim seküler döngülerin stagflasyon, kriz ve depresyon fazları çoğu zaman keskin sınırlarla ayrılmaz; Osmanlı İmparatorluğu örneğinde de bu fazların hem zamansal hem bölgesel olarak iç içe geçtiği açıkça gözlemlenir (Turchin & Nefedov, 2009).

Öte yandan bu çalışmanın perspektifinde “elit” kavramı, klasik anlamda soylu bir aristokrasiye indirgenmemektedir. Aksine, üretici konumda olmayan, toplumun ürettiği artı-değere çeşitli kurumsal mekanizmalar aracılığıyla el koyan ve statü ile ayrıcalık talep eden tüm grupları kapsayan geniş bir kategori olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu bağlamında elit üretimi; yalnızca mevcut bürokratik ve askeri kadroların genişlemesi değil, aynı zamanda bu kadrolara dahil olma çabalarının (örneğin tımar elde etme, ilmiye hiyerarşisinde yükselme ya da kapıkulu statüsüne erişme girişimlerinin) yarattığı yoğun statü rekabeti üzerinden okunmalıdır. Dolayısıyla tımar sahibi olmak kadar, tımar elde etmeye çalışmak da bu “statü oyununun” bir parçasıdır ve elit aşırı üretimi dinamiğine dahildir.

Birinci döngüde (1300–1700), bütünleşme evresi ile çözülme evresi arasında klasik Turchin-Nefedov dinamiklerine oldukça yakın bir seyir gözlemlenir. Erken dönemde nüfusun taşıma kapasitesinin altında olması, yüksek kişi başına kaynak düzeyi ve buna eşlik eden düşük elit yoğunluğu, hem devlet kapasitesini hem de asabiyeyi güçlendirmiştir. Bu dönemde elit üretimi, kul sistemi ve tımar düzeni gibi mekanizmalarla sıkı biçimde kontrol altında tutulmuş; yani elit sayısı ile kaynak tabanı arasında bir denge korunabilmiştir. Bu durum, modelin öngördüğü düşük elit rekabeti ve yüksek iç uyum parametreleriyle örtüşmektedir. Tam da bu noktada Roma Cumhuriyeti ile kurulan paralellik analitik olarak anlamlıdır: Roma’nın sınır bölgelerinde ortaya çıkan yüksek kolektif mobilizasyon kapasitesi ile Osmanlı İmparatorluğu’nun meta-etnik fay hattındaki konumu, her iki yapıda da güçlü bir bütünleşme üretmiştir. Roma’daki küçük çiftçi-asker yapısı ile Osmanlı İmparatorluğu’ndaki çift-hane sistemi arasındaki benzerlik, servet yoğunlaşmasının sınırlı kaldığı ve devletin doğrudan askeri-mali kapasite üretebildiği bir erken bütünleşme rejimine işaret eder.

Ancak bu bütünleşme uzun vadede kendi çözülme dinamiklerini üretmiştir. 16. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan stagflasyon sürecinde nüfusun taşıma kapasitesine dayanması, reel ücretlerin düşmesi ve buna karşılık elit gelirlerinin artmasıyla birlikte klasik bir “elit aşırı üretimi” dinamiği ortaya çıkmıştır (Turchin & Nefedov, 2009). Osmanlı İmparatorluğu bağlamında bu süreç, yalnızca mevcut elitlerin zenginleşmesi değil, aynı zamanda sisteme dahil olmak isteyen aktör sayısının hızla artması anlamına gelir. Tımar sisteminin daralması, yeniçeri sayısındaki artış ve medrese mezunlarının çoğalması, sınırlı statü pozisyonları için yoğunlaşan bir rekabet yaratmıştır. Bu durum Roma’da küçük üreticilerin mülksüzleşmesi ve aristokratik rekabetin sertleşmesiyle paralellik gösterir.

Birinci döngünün kriz ve depresyon fazı ise teoriyle uyumlu biçimde bir “budama” süreciyle sonuçlanır (Turchin & Nefedov, 2009). Celâli isyanlarıyla açığa çıkan elit rekabeti, şiddet yoluyla bastırılmış; demografik daralma ve siyasi tasfiyelerle elit faz-

lası azaltılmıştır Bu sert düzeltme, sistemin yeniden denge üretmesine olanak tanımıştır. Kritik nokta şudur: birinci döngü, tüm yıkıcılığına rağmen, elit-halk ve devlet-toplum dengelerini yeniden kurabilmiş ve yeni bir bütünleşme ihtimalini açık bırakmıştır.

İkinci döngü ise bu noktada belirgin bir kopuş sergiler. 18. yüzyıldaki “sınırlı bütünleşme” evresi, klasik büyüme dinamiklerinden sapar: nüfus artışı yoktur, aksine daralma söz konusudur. Daha önemlisi, elit yapısı artık merkez tarafından kontrol edilen bir araç olmaktan çıkmış, sistemin kurucu bileşeni haline gelmiştir. Malikâne sistemi ve ayanların yükselişi, elit aşırı üretiminin bastırılması değil, kurumsallaştırılması anlamına gelmiştir.

Osmanlı devlet yapısındaki elit yapısındaki dönüşümler, literatürdeki Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) ve feodalleşme tartışmalarıyla sentezlendiğinde Turchin'in döngüsel modelini daha işlevsel kılabılır. Halil İnalıcık ve Şevket Pamuk'un işaret ettiği, merkezî devletin toprağı mülkiyetinde tutarak bağımsız bir sermaye birikiminin doğuşunu engellediği yönündeki Asyatik okumaların (İnalıcık, 1994; Pamuk, 2000, s. 14-15), merkezin kaynakları kontrol ettiği bütünleşme evresiyle teorik olarak örtüştüğü savunulabilir. Buna karşılık, 18. yüzyılda beliren merkezkaç dalgasının, Turchin'in çözülme safhasındaki elit aşırı üretimi ve şiddetlenen elit içi rekabet kavramlarıyla açıklanabileceği değerlendirilmektedir. Nitekim bu süreç, Kıvılcımlı'nın İkinci Osmanlı Derebeyleşmesi kavramsallaştırması (Kıvılcımlı, 2010) ve Bruce McGowan'ın yeniden feodalleşmiş düzen tanımıyla da (McGowan, 1994, s. 789) paralellik gösterebilir. Bu bağlamda, mültezim ve ayanların yükselişiyle belirginleşen feodalleşme eğilimlerinin, doğrusal bir çöküşten ziyade; devletin mali kriz ve tırmanan statü rekabeti karşısında yapısını esneterek kaynakları taşralı yeni güç odaklarıyla paylaştığı yatay bir ortaklık ve bir yapısal uyum krizi olarak okunabileceği öngörülmektedir (Yaycıoğlu, 2017, s. 156; Turchin ve Nefedov, 2009, s. 20-21).

Bununla beraber Osmanlı siyasi sistemi, genişleyen elit kitlesi için yeni ve sürdürülebilir kaynak alanları yaratamamıştır. Devletin bilinçli tercihlerle kapitalist birikim ilişkilerine tam anlamıyla izin vermemesi, ekonomik genişlemenin sınırlarını daraltmış; buna karşılık elit sayısı ve beklentileri artmaya devam etmiştir. Bu durumda sistem, artı-değer üretiminin temel kaynağı olan köylü üretici sınıf üzerine giderek daha fazla yük bindirmek zorunda kalmıştır. Ancak nüfus baskısı, savaşlar ve üretim daralmasıyla birlikte bu tabanın kapasitesi sınırlanınca, elitler arası rekabet kaçınılmaz biçimde keskinleşmiştir. Bu yapısal sıkışma, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasi ve ideolojik sonuçlar da üretmiştir. Devletin sınırlı kaynakları, imparatorluğun geniş coğrafyasında statü arayışında olan yeni ya da mevcut elit grupları tatmin edemediğinde, bu aktörlerin sistem içinde yükselmek yerine kendi özerk güç alanlarını kurmaya yöneldiği söylenebilir. Bu bağlamda yerel elitlerin kendi “statü oyunlarını” inşa etmeleri, merkezden kopuş eğilimlerini güçlendirmiştir. Özellikle Fransız Devrimi ile birlikte yayılan milliyetçiliğin, bu yerel elitlere yalnızca bir söylem değil, aynı zamanda statü rekabetleri için meşru bir siyasi zemin sunduğu öne sürülebilir. Dolayısıyla etnik parçalanma ve milliyetçi hareketler, yalnızca ithal edilmiş ideolojik ürünler olarak değil, aynı zamanda sistemin kaynak dağıtımındaki yetersizliklerinin ve elit rekabetinin bir sonucu olarak okunabilir. Bu okuma, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki krizleri yalnızca dış etkenler, askeri yenilgiler veya

“başarısız modernleşme” ile açıklayan yaklaşımlara doğrudan bir eleştiri sunar; aynı zamanda Osmanlı devlet yapısını yüzeysel biçimde “sınıfsız” bir toplum olarak tanımlayan yaklaşımların yetersizliğini de ortaya koyar. Zira burada açıkça görülen, üretici olmayan ve artı-değeri paylaşan gruplar ile üretici kesimler arasındaki gerilimin tarihsel olarak belirleyici olduğudur.

Nitekim ikinci döngünün çözülme evresinde elit aşırı üretimi artık tek merkezli bir rekabet değil, çok katmanlı bir parçalanma üretir. Ayanlar, bürokrasi, ulema, askeri sınıf ve modern eğitilmiş yeni elitler arasında ortak bir çıkar zemini oluşmaz. Sened-i İttifak gibi girişimler, birinci döngüdeki gibi bir merkezileşme değil, merkezin geri çekilmesi anlamına gelir. Rusya ile paralel olarak burada da yeni eğitilmiş elitlerin sisteme entegre edilememesi dikkat çeker: Rusya’daki radikal entelijansiya ile Osmanlı’daki mektepli elitlerin sistem karşıtı pozisyona evrilmesi, iki döngüyü de sonlandıran benzer bir dinamığe işaret eder.

Devlet kapasitesi açısından da iki döngü arasında keskin bir fark vardır. Birinci döngüde mali kriz geçici ve düzeltilebilirken, ikinci döngüde mali çözülme yapısal hale gelmiştir. Vergi tabanının aşınması, vakıflaşma, dış borçlanma ve parasal istikrarsızlık, devletin elitlere kaynak dağıtma kapasitesini ortadan kaldırmıştır (Turchin & Nefedov, 2009).

Sosyo-politik istikrarsızlık değişkeni ise ikinci döngünün neden çözülemediğini açık biçimde ortaya koyar. Birinci döngüde istikrarsızlık belirli bir kriz döneminde yoğunlaşmışken, ikinci döngüde süreklilik kazanır: isyanlar, etnik çatışmalar, ideolojik bölünmeler ve dış müdahaleler eş zamanlı olarak var olur.

Kriz ve depresyon fazında ise hem Osmanlı hem Rusya için benzer bir son aşama ortaya çıkar. Büyük savaşlar, teorinin öngördüğü gibi, temel neden değil hızlandırıcıdır. I. Dünya Savaşı her iki imparatorlukta da mevcut yapısal kırılma noktalarını geri döndüremez hale getirmiştir. Nihai çöküş, dış fetihlerden ziyade, sistem içinde yetişmiş fakat dışlanmış elitlerin müdahalesiyle gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı’nın iki seküler döngüsü arasındaki temel fark, elit aşırı üretiminin yönetilme kapasitesinde, bu elitlerin beslendiği ekonomik tabanın genişletilememesinde ve asabiyenin niteliğinde yatmaktadır. Birinci döngü Roma Cumhuriyeti’ne benzer biçimde güçlü bir toplumsal bütünleşme ve kontrollü elit yapısı üretmiş; ikinci döngü ise Romanov Rusyası’na benzer şekilde bürokratik genişleme, elit parçalanması ve mali tıkanma dinamikleriyle şekillenmiştir. Ancak Osmanlı, Rusya’dan farklı olarak coğrafi genişleme yoluyla baskıyı dışa atamamış; aynı zamanda yeni ekonomik alanlar açamamış mevcut artı-değer üzerinde yoğunlaşan rekabeti artırmıştır. Bu nedenle ikinci döngü çözilememiştir: elitler sistem içine entegre edilememiş, aksine sistemi parçalamıştır. Nihai çöküş, dışsal baskıların hızlandırdığı, fakat esasen içsel elit dinamiklerinin belirlediği bir tasfiye süreci olarak ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun dönemli tarihsel gelişimini doğrusal bir yükseliş-çöküş anlatısının ötesine taşıyarak, yapısal-demografik dinamikler çerçevesinde iki ayrı seküler döngü üzerinden analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, Osmanlı İmparatorluğu tarihinin belirleyici kırılma noktalarının dışsal şoklardan ziyade, sistemin kendi iç dinamiklerinden kaynaklandığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Nüfus baskısı, elit yapısındaki dönüşüm, devletin mali kapasitesi ve sosyo-politik istikrarsızlık arasındaki etkileşim, imparatorluğun hem yükselişini hem de çözülmesini belirleyen temel mekanizmalar olarak öne çıkmaktadır.

Birinci seküler döngü, güçlü bir bütünleşme ile başlayıp klasik bir çözülme süreciyle sonlanan, teorik modele büyük ölçüde uyumlu bir örüntü sergilemektedir. Bu döngüde devlet, elit üretimini kontrol edebilmiş, üretici tabanı koruyabilmiş ve kriz anlarında şiddet yoluyla da olsa sistemi yeniden dengeleyebilmiştir. Bu nedenle çözülme süreci, nihai bir çöküşten ziyade, sistemin kendini yeniden üretmesine imkân tanıyan bir "düzeltme" işlevi görmüştür.

İkinci seküler döngü ise bu noktada belirgin bir kopuşa işaret eder. Bu dönemde ortaya çıkan yapı, klasik anlamda bir yeniden bütünleşme üretmemiş; aksine elit aşırı üretiminin kurumsallaştığı, mali kapasitenin aşıldığı ve devletin kaynak dağıtım mekanizmalarının giderek işlevsizleştiği bir sistem ortaya çıkarmıştır. Elitlerin sayıca artması tek başına belirleyici değildir; asıl kritik olan, bu elitlerin sistem içinde absorbe edilememesi ve sürdürülebilir kaynaklarla beslenememesidir. Bu durum, elit rekabetini sistem içi bir denge unsurundan, doğrudan sistem yıkıcı bir güce dönüştürmüştür.

Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'nun nihai çöküşü, yalnızca askeri yenilgiler, dış müdahaleler ya da başarısız reform girişimleriyle açıklanamaz. Bu unsurlar, zaten kırılmalı hale gelmiş olan yapıyı hızlandıran faktörlerdir. Esas belirleyici olan, devletin kendi ürettiği elitleri yönetememesi, bu elitleri sisteme entegre edememesi ve artan rekabeti kurumsal yollarla dengeleyememesidir. Birinci döngüde şiddet yoluyla çözülebilen bu sorun, ikinci döngüde çok katmanlı bir parçalanmaya dönüşmüş ve geri döndürülemez hale gelmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu örneği, seküler döngüler teorisinin açıklayıcı gücünü desteklemekle birlikte, bu modelin tek tip ve simetrik bir süreç öngörmediğini de göstermektedir. Döngüler benzer dinamikler üretse de aynı sonuçlara ulaşmak zorunda değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci döngüsü, elit aşırı üretiminin kontrol edilemediği, ekonomik tabanın genişletilemediği ve devlet kapasitesinin kalıcı biçimde aşıldığı durumlarda sistemin yeniden dengeye ulaşamayacağını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, imparatorlukların çöküşünü dışsal faktörlerin değil, içsel yapısal sınırların belirlediğini vurgulayan bir çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abou-El-Haj, R. A. (2005). *Formation of the modern state: The Ottoman Empire, sixteenth to eighteenth centuries* (2. baskı). Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Aksoy Sheridan, R. A. (2012). Celaliler / eşkıyalar: Gayesiz asiler miyiz ki hepimiz biz? *Kebikeç*, (33), 111-126.
- Barkey, K. (1997). *Bandits and bureaucrats: The Ottoman route to state centralization*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Brenner, R. (1985). Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe. T. H. Aston & C. H. E. Philpin (Ed.), *The Brenner debate: Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe* içinde (ss. 10-63). Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press.
- Deringil, S. (2002). *İktidarın sembolleri ve ideoloji: II. Abdülhamid dönemi (1876-1909)* (G. Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Dündar, O. (2019). Kitap Değerlendirmesi: Cemal Kafadar / İki Cihan Âresinde. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 129-134. <https://izlik.org/JA28JG74BJ>
- Faroqhi, S. (2006). Krizler ve değişim 1590-1699. H. İnalçık ve D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi: Cilt 2. 1600-1914* içinde (ss. 487-734). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Genç, M. (1984). XVIII. yüzyılda Osmanlı ekonomisi ve savaş. *Yapıt: Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 49(4), 51-61.
- Goldstone, J. A. (1991). *Revolution and rebellion in the early modern world*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Howard, D. A. (2017). *A history of the Ottoman Empire*. Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781139026062
- İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu: Klâsik çağ (1300-1600)* (R. Sezer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. ve Quataert, D. (Ed.). (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi: Cilt 1. 1300-1600* (H. Berktaş, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalçık, H. ve Quataert, D. (Ed.). (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi: Cilt 2. 1600-1914*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kırlı, C. (2015). Tyranny illustrated: From petition to rebellion in Ottoman Vranje. *New Perspectives on Turkey*, (53), 3-36.
- Kıvılcımlı, H. (2010). *Osmanlı tarihinin maddesi: Cilt 1. Osmanlı tarihinin ruhu* (2. baskı). İstanbul: Derleniş Yayınları.
- Kunt, M. I. (1983). *The Sultan's servants: The transformation of Ottoman provincial government, 1550-1650*. New York, NY: Columbia University Press.

- Le Roy Ladurie, E. (1976). *The peasants of Languedoc*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- McGowan, B. (2006). Ayanlar çağı, 1699-1812. H. İnalcık ve D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi: Cilt 2. 1600-1914* içinde (ss. 759-869). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Moutafchieva, V. P. (1988). *Agrarian relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th centuries*. Boulder, CO: East European Monographs.
- Pamuk, Ş. (2000). *A monetary history of the Ottoman Empire*. Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press.
- Pamuk, Ş. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda Para. H. İnalcık ve D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi: Cilt 2. 1600-1914* içinde (ss. 1053-1089). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Pamuk, Ş. (2004). Prices in the Ottoman Empire, 1469–1914. *International Journal of Middle East Studies*, 36(3), 451-468. doi:10.1017/S0020743804363063
- Postan, M. M. (1966). Medieval agrarian society in its prime: England. M. M. Postan (Ed.), *The Cambridge economic history of Europe: Vol. 1. The agrarian life of the Middle Ages* içinde (ss. 221-246). Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press.
- Sirag, D. J., Jr. (2012). Seeing the forest of secular cycles. *Cliodynamics*, 3(2), 294-305. doi:10.21237/C7clio3212069
- Özel, O. (1999). Limits of the Almighty: Mehmed II's "land reform" revisited. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 42(2), 226-246.
- Quataert, D. (2006). 19. yüzyıla genel bakış: Islahatlar devri 1812-1914. H. İnalcık ve D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi: Cilt 2. 1600-1914* içinde (ss. 885-1051). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Tezcan, B. (2010). *The second Ottoman Empire: Political and social transformation in the early modern world*. Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press.
- Thompson, W. R. (2011). Review of the book: Secular cycles, by P. Turchin & S. A. Nefedov. *Perspectives on Politics*, 9(1), 232-234. doi:10.1017/S1537592710004226
- Turchin, P. (2006). *War and peace and war: The rise and fall of empires*. New York, NY: Plume.
- Turchin, P. ve Nefedov, S. A. (2009). *Secular cycles*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

EXTENDED ABSTRACT

This study seeks to provide a macro-historical analysis of the Ottoman Empire's long-term trajectory by applying the synthetic theory of secular cycles developed by Turchin and Nefedov (2009). Moving beyond traditional historiography that often frames Ottoman history through the lens of exceptionalist leadership or linear decline, this research attempts to re-periodize the empire's evolution based on internal demographic and structural dynamics. Modern scholarship increasingly questions this decline paradigm, suggesting the empire may have undergone a flexible transformation to re-establish authority rather than simply experiencing a sudden collapse (Barkey, 2018). Consequently, the study's central theoretical framework primarily relies on Turchin and Nefedov's model. This model builds upon Goldstone's (1991) demographic-structural theory, which is generally seen as successfully synthesizing Neo-Malthusian demographic pressures with the Marxist agrarian class structures articulated by scholars such as Brenner (1985). Through this analytical lens, the central argument posits that Ottoman history might be better understood through two distinct, yet partially overlapping, secular cycles spanning roughly from 1300 to 1700 and from 1700 to 1922.

Since continuous quantitative data are largely absent for the Ottoman context, the study utilizes proxy variables in an effort to measure the theory's four fundamental variables: population pressure relative to carrying capacity, elite dynamics, state fiscal power, and socio-political instability (Turchin & Nefedov, 2009). These proxies include price series and currency debasement rates (Pamuk, 2000), historical budget deficits, and qualitative data regarding social structures. Systemic dynamics are evaluated through the core concepts of *asabiyya*, generally denoting collective solidarity, and elite overproduction, which refers to a seemingly unsustainable expansion in the number of status-seeking individuals competing for limited resources.

The first secular cycle (1300–1700) can be identified as a classical demographic expansion model that appears to have commenced with a strong integrative phase. During this early period, relatively low population pressure and limited elite competition arguably produced high collective solidarity. The empire leveraged its position on a meta-ethnic frontier to generate collective mobilization through the *ghaza* ethos and accommodation (*istimalet*) policies (Howard, 2017; İnalçık, 2004). Structurally, the *çift-hane* agricultural system and the *timar* military framework seem to have effectively regulated elite production. However, by the late sixteenth century, population growth arguably reached the ecological carrying capacity. Amplified by the Price Revolution, the empire entered a stagflation phase characterized by falling real wages. The 1585–1586 currency debasement and massive budget deficits severely eroded state capacity (İnalçık, 2004; Pamuk, 2000). This likely triggered profound elite overproduction, resulting in the Celali Rebellions, which functioned more as a heterogeneous counter-elite coalition rather than a simple peasant revolt (Barkey, 1997). The state eventually restored equilibrium through a depression phase, as actors like Kuyucu Murad Paşa eliminated surplus status-seekers, serving as a violent pruning mechanism.

The second secular cycle (1700–1922) signifies a potential structural divergence, transitioning into what Tezcan (2010) conceptualizes as the Second Empire. Unlike the

first cycle, the eighteenth century experienced stagnant demographic trends, likely due to recurring epidemics (McGowan, 2006). A degree of integration was achieved via a horizontal fiscal-bureaucratic compromise through the malikâne system, incorporating provincial notables (ayans) into the state apparatus. Nevertheless, this limited integration gradually gave way to chronic disintegration. Modernization reforms paradoxically appear to have accelerated systemic instability. As analyzed through cases like the 1844 Vranje rebellion, the property interests of high-ranking central bureaucrats structurally overlapped with those of local ayans; this alignment effectively blocked public petition (arzuhal) mechanisms, undermining the state's reform promises (Kırlı, 2015). Furthermore, by establishing modern educational institutions, the empire cultivated a new class of modern-educated elites (mektepli). Without expanding the economic base, the state triggered severe elite overproduction and ideological fragmentation. The Matthew Effect tended to concentrate wealth among non-productive elites, while the Ottoman Public Debt Administration crippled fiscal sovereignty.

Ultimately, the findings suggest that the dissolution of the Ottoman Empire may be viewed largely as a consequence of internal structural vulnerabilities. It appears that the state collapsed primarily because it could no longer reconcile the intense demands of an overproduced, fragmented elite class with a continuously stagnating fiscal base. External shocks, such as World War I, seemingly served as definitive multipliers that finalized the collapse of an already compromised system. This perspective indicates that internal structural limits, rather than purely external pressures, fundamentally dictated the empire's ultimate trajectory.

EKLER

Tablo 1: Gümüş Akçe ve Altın Sultani/Şerifi Verileri (1584-1683)

(Pamuk, 2006, s. 1075)

Yıl	100 dir kesilen akçe	Akçenin ağırlığı (gr)	Sultaninin ağırlığı (gr)	Kur sultani akçe	Altın/gümüş oranı (Hesaplanan)
1584	450	0.68	3.517	60	10.4
1586	800	0.38	3.517	120	11.8
1600	950	0.32	3.517	120	10.0
1618	1000	0.31	3.517	150	11.8
1625	1000	0.31	3.517	130	10.3
1632	1400	0.22	3.517	220	12.3
1641	1000	0.31	3.490	160	12.7
1659	1250	0.26	3.490	180	11.9
1672	1400	0.23	3.490	270	16.0
1683	1400	0.23	3.490	270	16.0

Tablo 2: Vergi yükümlüsü rakamlarına dayalı toplam nüfus tahminleri: Şebın Karahisar ve Kocaeli

(Faroqhi, 2006, s. 575)

Bölge-Tarih	Vergi Yükümlüleri	Çarpanlar	Toplam tahmini nüfus
Karahisar			
1547-48	5.197 ^a	5 ^a	25.985
	6.661	4.31	28.709
	6.661	2.72	18.118
1569	10.396	5	51.980
	13.679	4.31	58.956
	13.679	3.32	45.414
1613	5.972	5	29.860
	7.755	3.28	25.436
	7.755	2.47	21.094
Kocaeli			
1547-48	4.324	5	21.620
	5.439	4.31	23.442
	5.439	03.08	16.752
Ahmed I (1615)			
	3.595	5	17.975
	4.730	3.28	15.514
	4.730	2.72	12.866

Tablo 3: Osmanlı bütçe açıkları, 1523-1608 (bin akçe)

(İnalçık, 2004, s. 142).

Malî yıl	Gelir	Harcama	Fark
1523-24	116.888	118.783	-1.895
1524-25	141.272	126.581	+ 14.691
1527-28	277.244	150.228	+ 127.016
1546-47	241.711	171.872	+ 69.839
1565-66	183.088	189.657	-6.569
1567-68	348.544	221.532	+ 127.012
1582-83	313.744	277.578	+ 36.166
1592-93	293.400	363.400	-70.000
1597-98	300.000	900.000	-600.000
1608	503.691	599.191	-95.500

Not: Timar gelirleri dahil değildir.

Tablo 4: Cizye (baş vergisi) ve avarız (kürekçi vergisi) tarifelerindeki artış (akçe olarak)

(İnalçık, 2004, s. 109)

Yıl	Cizye	Avarız
1475	70	--
1489	40-70 (Rumeli genelinde); 25 (özel gruplar için); 25-28 (Arnavutluk'ta)	--
1500 dolayları	25-28 (Anadolu'da)	--
1512	---	12
1537	---	65
1541	Hanehalkı başına 50 (Macaristan'da)	30
1545	48 (Adana)	--
1564	---	80
1566	30 (genel olarak)	--
1574	40 (genel olarak); 66 (Macaristan'da)	--
1592	85 (genel olarak)	160
1593	---	250
1595	140 (genel olarak)	--
1603-4	140 (genel olarak)	360

Tablo 5: Çeşitli Tarihlerde Kapıkulu Örgütündekilerin Sayıları

(İnalçık, 2003, s. 90)

Birim / Yıl	1480	1568	1609	1670
Yeniçeriler	10.000	12.789	37.627	53.849
Acemioğlanlar	?	7.745	9.406	4.372
Bostancılar	?	?	?	5.003
Cebeciler	?	789	5.730	4.789
Topçular	100	1.204	1.552	2.793
Top arabacıları	?	678	684	432
Ahur hademeleri	800	4.341	4.322	3.633
Aşçılar	120-160	629	1.129	1.372
Ehl-i hiref	?	647	947	737
Terziler	200	369	319	212
Çadır mehterleri	200	620	871	1.078
Alem mehterleri	100	620	228	102
Sipahiler	3.000	11.044	20.869	14.070
Kapıcılar	400 (?)	?	2.451	2.146
Kapıcı başıları	4	?	?	83
Müteferrikalar	?	40	?	813
Çavuşlar	400	?	?	686
Tersane neferleri	?	?	2.364	1.003
Şikâr halkı	200	?	592	?
Çaşnigîrler	20	?	?	21
Sakkâlar	?	25	?	30

Tablo 6: Osmanlı resmi rakamlarına göre İmparatorluğun gelir ve harcamaları, 1701-85 (kuruş olarak)

(Genç, 1984, s. 86)

Yıl	Gelirler	Harcamalar
1701/02	9.852.728	10.094.824
1704/05	10.451.135	10.847.892,50
1710/11	10.840.971,50	8.339.041
1746	12.857.190	9.278.000
1748	13.741.281,50	14.255.470
1761/62	14.514.288,50	14.064.788,50
1784	14.488.382,50	15.808.250
1785	14.809.666,50	18.693.336,50

Tablo 7: 1469-1914 Akçe içindeki gümüş içeriği

(Pamuk, 2004, s. 459)

Yıl	Gümüş İçeriği - Gram	Dönem / Not
1469	850	Fatih Sultan Mehmet
1481	750	
1566	730	Kanuni Dönemi Sonu
1584	380	Büyük Tağşiş Başlangıcı
1600	320	
1624	170	
1690	130	
1700	110	
1800	80	
1828	58	Kuruş: 2.32 gr gümüş
1832	13	Kuruş: 0.53 gr gümüş (%79 Kayıp)
1844	8	Tashih-i Ayar (Sabitleme)
1914	8	I. Dünya Savaşı Başlangıcı

Tablo 8: Gıda fiyatlarının 1469-1865 yılları arasındaki değişimi

(Pamuk, 2004, s. 456)

Yıl (X)	İstanbul	Bursa	Edirne	Şam (Damascus)
1469	1.0			
1500	1.2	1.1		
1550	2.5			
1585	5.0	4.8	5.2	
1600	8.0			
1650	15.0	12.0	14.0	18.0
1700	20.0	18.0	22.0	25.0
1750	35.0	30.0	32.0	40.0
1800	100.0	90.0	110.0	95.0
1820	250.0			
1840	400.0	380.0	420.0	
1860	600.0			550.0

Değerlendirme: Çift kör hakemlik.

Çıkar Çatışması: Yazar bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek beyanı yapmamıştır.

İntihal, Yapay Zeka ve Diğer Etik Hususlar: İntihal taraması Dergipark sistemine entegre “intihal.net” ile yapılmış ve benzerlik oranı, derginin üst sınırı olan %20’nin altında çıkmıştır. Yazar, bu makalenin hazırlanmasında herhangi bir yapay zeka katkısı beyan etmemiştir. Kaynak gösterimi vb. hususlarda etik davrandığını ve her türlü sorumluluğu üstlendiğini belirtmiştir.

Peer Review: Double-blind peer review.

Conflict of Interest: The author declares no conflict of interest.

Financial Disclosure: The author has declared no financial support for this study.

Plagiarism, AI, and Other Ethical Considerations: Plagiarism screening was conducted using ‘intihal.net’ integrated into the DergiPark system, and the similarity rate is below the journal’s upper limit of 20%. The author has not declared any artificial intelligence contribution in the preparation of this article. The author states that ethical principles were followed regarding citations and other matters, and assumes full responsibility.

Ege Üniversitesi | *Ege University*
Sosyal Bilimler Enstitüsü | *Graduate School of Social Sciences*
Ege Sosyal Bilimler Dergisi | *Journal of Ege Social Sciences*
e-ISSN 2651-4982

Cilt 7, Sayı 1, Haziran 2026 | *Volume: 7, Issue: 1, June 2026*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Müdür (On behalf of Ege Univ. Institute of Social Sciences, Director): Prof. Dr. Burcu TÜRKAN ♦ **Baş Editör (Editor in Chief):** Dr. Ender ÖZBAY ♦ **Yabancı Dil Editörleri (Foreign Language Editors):** Doç. Dr. Kadir ALBAYRAK, Dr. Öğr. Üyesi Hatice Deniz CANOĞLU ♦ **Yayın Kurulu (Editorial Board):** Prof. Dr. Zühal ÖZEL SAĞLAMTİMUR, Prof. Dr. Selami FEDAKAR, Prof. Dr. Saniye UYSAL ÜNALAN, Prof. Dr. Ali Maruf ALASKAN, Prof. Dr. Burcu ARACIOĞLU, Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN, Prof. Dr. Günay Serap TEKİNSAV SÜTCÜ ♦ **Grafik Tasarım/Mizanpaj - Teknik İşler - Strateji - Sekreteryaya (Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - Secretariat):** Ender ÖZBAY

[İnternet Sayfası \(Açık Erişim\)](#) | [İnternet Page \(Open Access\)](#)

DergiPark
AKADEMİK
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/esbd>

Ege Sosyal Bilimler Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Haziran ve Aralık ayında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Ege Social Sciences is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in June.